

KISÁZSIA TÖRÖK DIALEKTUSAIRÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

Dr KÚNOS IGNÁCZ

II. TÁGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kisázsia török dialectusairól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1895. február 4-én tartott ülésében.)

A török összehasonlító nyelvészetnek minálunk inkább jövője van, mint múltja. A mi eddigelé történt, az részint az anyag hiányos volta, részint pedig a nyelvészeti módszernek nem illő helyén való alkalmazása miatt, fogyatékos és ingadozó. Pedig a török nyelvészetnek nem kis része kell hogy legyen a magyar nyelvtudomány, vagy akár a magyar nyelv eredete kérdésében. Már csak ama helyénél fogva is, melyet az urál-altáji nagy nyelvesaládban elfoglal. Magának a török nyelvnek is többféleképp ítelték meg az értékét. Nyelvészeti szempontból ugyan nem tagadták a fontosságát, csak abban ingadoztak itt-ott, hogy kellő helyét nem találták meg, és az altáji nyelvesalád különböző csoportjaiban, majd az egyikhez tették oda rokon szomszédnak, majd meg a másikhöz. Hozzájárult, hogy többfelé és többféleképp kölesönözgette a szavait, és ezáltal sokszor nehezítette meg azt a nagy kérdést, melyet az altáji ősrökség megállapítása támasztott.

A módszeres nyelvészet ezen a bajon is segített. Megállapította a nyelvek kutatásának és összehasonlításának a sorát és kimondotta, hogy a török nyelvészetnek ott kezdődik a teendője, a hol az ugor nyelvek összehasonlító tanulmányozása már befejeződött, és az a módszer, mely az egyes ugor nyelveket egy ősnyelvre vezette vissza, a török nyelvekre nézve is kell, hogy értékesedjék. Előtanulmányaink e téren még fogyatékosak. A török nyelveknél még odáig sem jutottunk el, a hol az anyaggyűjtés rendszeres munkája kezdődik, és így nyelvösszehasonlításról, ősiség kimutatásáról egyelőre szó sem lehet. Nyelvészeti anyagnak nem vagyunk ugyan híjával, de a hézagok, és épen a török nyelvek legfontosabbjainál oly nagyok, hogy kitöltetlenül nem hagyhatók.

Midőn az 1885-iki év tavaszán törökföldi tanulmányútamra indultam, ilyen egy nyelvi hézagnak a betöltése lebegett előttem. Az anyaggyűjtésnek a munkája, még pedig a török-tatár nyelvek legifjabb és hozzánk legközelebb eső ágánál az oszmán törökségnél. Mert míg a török-tatár ágak egyes, messze Ázsiában élő nyelveinél meglehetősen anyag áll rendelkezésünkre, addig a közel szomszéd és a lépten-nyomon rokon meg testvér népnek vallott oszmán-törökök nyelve, értem első sorban a népnyelvet, ismeretlennek és kikutatlanoknak maradt előttünk. Hisz első rangú turcizistáink még török népköltészetnek a létezését is tagadóba vették. A M. T. Akadémiának tartozom első sorban hálával, hogy e magam elé tűzött feladat megoldásában segítségemre volt. Részben az ő erkölcsi és anyagi támogatásával, részben pedig a gyűjtöttem anyag feldolgozása útján vált csak lehetővé, hogy öt esztendeig tartó tanulmányútamban nemesak az oszmán-török népnyelvet, és e nyelvnek európai meg ázsiai dialectusait, hanem az egész oszmánliságnak népköltési világát is összegyűjthettem, és a már küszöbön álló kipusztulás veszedelmétől megmenthettem.

E mélyen érzett hála kifejezéséhez járul ezúttal, Tekintetes Akadémia, kissé szegyenkező köszönetem kifejezése is, hogy nyelvgyűjtő munkálataimat valamennyire befejezve, azzal tüntetett ki, hogy tagjai diszes sorába emelt. Nyilván tudatában annak a fontosságának, melylyel a török nyelvészet a magyar nyelvtudomány ügyének szolgálhat. Ezen tette és fokozott buzgóságra serkentő kitüntetés készlet egyúttal arra, hogy kivonulozzam a cél, melyet jövendő működésemben elérni töreksem. E cél a török nyelvészet művelése magyar nyelvészeti szempontból. E cél elérhetése teszi első sorban szükségessé azt, hogy ugyanaz a munka vegye kezdetét a török-tatár nyelvcsoporthoz, mint a minő javában folyik és jobbra már befejezőben van, az altáji nyelvcsoporthoz ugor ágánál. A török-tatár nyelveket is egy őstörök nyelvre kell visszavezetnünk. És csak aztán tehetünk ismét egy újabb lépést, a két ősnyelv összehasonlítását, ha a török nyelvészet is megoldotta feladatát, az egyes török nyelvek összehasonlító munkáját.

A török nyelv tanulmányozása azonban, bevallom, más útra is ráterelte figyelmem. Önkénytelenül is közelebb hozott a keleti népelet megfigyeléséhez, és a dolog természeténél fogva a népi náiv irodalom tanulmányozásába is belesodort. Főleg abba a ré-

szébe, mely a leíró folklorisztika keretébe tartozik. Hisz oly közel áll egymáshoz ez a két tér, és mindegyike annyira égbe kiáltóan hever parlagon, hogy a munkás kezét nem volt oly nehéz kísértetbe hoznia. Innen a kétfélesége eddigi tanulmányaimnak. De meg ritka is az a népirodalom, melyben nyelvalak és tartalom oly erős összefüggésben volna egymással, mint éppen az anatóliainál. Míg az európai törökség nyelvkinése vagyis a ruméliai népirodalom nagyjából népdalokra és mesékre szorítkozik, addig Kisázsia folklorja, úgy nyelvény, mint szerkezet dolgában jóval nagyobb szabású és szerves egészet képező népműveket produkált. Anatóliának egész hőskora van bennök megörökítve. Elsőnek ott van az a sok lovagregény, melyeknek trubadur-hősei nemesak kardjaikkal viaskodnak, hanem ennél sokkal nagyobb erejű lantjaikkal is, és az a számos hős-szerelmes népdal, melyek egy-egy ily hős nevéhez fűződnek, kiszakított levelei egy nagyobb szabású dal-cziklusnak. A hős *Garib*, a lantos *Kercem*, és a híres *Ömer* még ma is élnek az anatóliai népek emlékezetében. Tetteiket népdalok regéli és míg életük köznap történetét folyó nyelven beszéli el, addig a kiemelkedőbb momentumokat szájról-szájra járó népdalokban éneklí. A legnagyobb nemzeti hősiük *Köroglu*. *Csamli-bel* közelében mai nap is mutatják rabló varának a romjait, híres kútját, melyből negyven lovagja itatta a táltosait és nines völgye széles Kisáziának, hol fel ne hangzanék egy-két panaszos dala a hős *Köroglu*nak.

Más vidéken ismét *Nászreddin hodsa* tréfái szólalnak meg. És mindezek oly nyelven, melynek más területeken nyoma veszett és a mely itt azért őrződött meg oly szívóssággal, mert a hagyományos formát öltött népirodalmi termékekbe úgyszólván beleszótottak. Azért oly fontos a kisázsiai népirodalom tanulmányozása nyelvi szempontból is. Anatóliában voltaképp csak népnyelv van. Az irodalmi török nyelv nem terjeszkedett még el idáig és az irodalmi termékek keverék nyelvének a káros hatásától még mentve maradt. De nemesak egyféle a kisázsiai népnyelve. Másképp hangzik az északi *lázok* nyelve, mint a déli *karamánoké* és *Nászreddin* tréfáit alig értené meg a *khárupi* ember, ha egy *szmirna* vidéki zejbek akarná vele megnevetetni. Többféle tájszólása van a hegyes-völgyes és a sokféle népfajtól lakott Kisáziának, és mielőtt magukkal e tájszólásokkal megis-

merkednénk, vessünk egy futó pillantást azon egyes népekre, a kik ezeket beszélnek és azon területekre, a hol termettek.

I.

Nyelvjárás tanulmányaimnak a leghomályosabb részletével kezdem. Hisz a kisázsiai nyelvjárások jobbra teljesen ismeretlenek, valamint ismeretlen az a nagyszámú népesoport is, mely e különféle nyelvjárásokat beszél. Pedig mily nagy az eltérés úgy az egyes nyelvjárások, mint az ezeket beszélő különféle népek közt. Mintha nem is egy közös nyelvnek volnának a hajtásai, mintha nem is testvér ajkakon szólalnának meg. És mégis dialectusoknak nevezik őket, egy közös nyelv apró hajtásainak, és egy testvér népnek, mely csak kiejtésbeli különbséggel, de ugyanazt a nyelvet beszél. Ismerkedjünk meg, ha csak futólag is, e nyelvjárásokkal. Mutassuk be és lehetőleg osztályozzuk is mindazokat a dialectusokat, melyeket Anatólia bérézein és völgyeiben beszélnek, és vegyük egyúttal szemügyre azokat az apró-cseprő népfajokat is, melyek e különféle nyelvjárásokat megőrizték vagy esetleg megteremtették. Mert nem okvetlen szükséges, hogy a nyelvjárást a köznyelv egy régibb fokának tartsuk, mely hang és alak-tani eltéréseivel a régibb fejlődés menetét tükrözi vissza, melyből érdekes nyelvtörténeti tanúságokat vonhatunk le, és a mely az ethnikai alakulásokra is világosságot vet. Lehetséges a dialectusok keletkezésének másféle magyarázatja is. Erre fog majd értekezésünk folyamán alkalom nyíltni, a mikor is különbséget kell tennünk az olyan nyelvjárások közt, melyek tényleg nyelvtörténeti értékűek, s megannyi nyelvemlék számba mennek, és viszont olyanok közt, melyek eredetileg más nyelvet beszélő népfajok ajkain keletkeztek. Amaz főleg nyelvészeti, ez inkább néprajzi érdekű, amaz a nyelvek történetére, ez inkább a népekére vethet világosságot.

Előtanulmányaim alig voltak e téren. Ismeretlennek maradt az európai törökök népnyelve, és még ismeretlenebbnek az egész kisázsiai nyelvterület. És a jelenség annál feltűnőbb, mert hisz gazdag és aránylag elég régi irodalma van az oszmanliságnak, és az európai nagyobb könyvtárak majdnem mindegyikének sikerült, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, néhány törökül írott vagy

nyomtatott könyv birtokába jutni. E jelenségnek már többször és többhelyt adták magyarázatát. Legyen szabad a sok között Vámbéryra hivatkoznom, a ki a török fajokat ismertető munkájában bővebben foglalkozik e kérdéssel, és kimutatja az arab-perzsa elemeknek a török nyelv fejlődésére gyakorolt káros hatását. De bárki is tapasztalhatta, hogy írni olvasni tudó törökök társaságában bátran lehet úgy törökül beszélni — értem az arab-perzsa elemekkel kevert török nyelvet —, hogy írni olvasni nem tudó, vagyis a nép nyelvét beszélő török, akár egy szót is megértsen belőle. Csak abban téved Vámbéry, a mit e jelenségből következtet. Hogy tudniillik ily körülmények közt a törököknél népi irodalomról szó se lehet. Gyűjtésem eredménye eléggé megczáfolja e nyilatkozatot, melyet arra kell kijavítani, hogy az iskolázott török lenézi és megveti e népirodalmi termékeket, mert népies vagyis tiszta török nyelven szólalnak meg, és nincs bennük se idegen sallang, sem arabos mondat-szerkezet. Népi irodalma azonban, mint majd látni fogjuk és mint megjelent gyűjteményeim is igazolják, az oszmán-törökségnek épp úgy van, mint az európai népek bármelyikének. Igaz, hogy a legújabb időkig nem ismerték őket. Anatóliával főleg régiség-tani szempontból foglalkoztak, és a néprajzi kutatók is csak akkor boldogulhattak, ha a nép beszélte nyelvnek, nagyjában legalább, birtokában voltak.

És most a kisázsiai nyelvjárásokról, tanulmányaim ide vonatkozó eredményéről akarok számot adni. Három földrajzi irányból tettem Anatólia nyelvjárásait kutatásom tárgyává. Először a szmirna-ajdini területet, másodszer a fekete tenger melletti brussza-kasztamuni területet, és harmadszer az anatóliai vasútak mentén levő Kütáhja, Eszki-sehír és Angora vidékebeli nyelvjárásokat. Minden egyes alkalommal annyi anyagot gyűjthettem össze, a mennyi épen a különböző nyelvjárásoknak egymástól való megkülönböztetésére kellett. Hogy mily nehézségekkel volt e gyűjtés összekötve, arról másutt emlékeztem meg. Adom ezúttal az összefoglaló eredményt, a kisázsiai több nyelvjárások csoportosítását. Ezek a következők: 1. A brussza-szmirna vidéki *zejbek nyelvjárás*, 2. A fekete tenger partjainál kezdődő és a brüsszai iránynak tartó *kasztamuni nyelvjárás*, 3. az előbbtől keletre húzódó szamszuntrapezunti *láz nyelvjárás*, 4. az örmény fensikhoz közeledő *khárpuli nyelvjárás*, 5. délről a földközi tenger közelében levő merszin-

kóniai *karamán nyelvjárás*, 6. Anatólia szívében, a törökök lakta Hálisz folyó mentén levő *angorai nyelvjárás*, 7. a vidékről vidékre barangoló jürük törzsek *türkmén nyelvjárása*. A négy elsőt együttvéve északi, a három utóbbit pedig déli nyelvjárásoknak lehetne nevezni. E csoportosítás korántsem mondható teljesnek. Vannak még számos átkutatlan területek, melyeken a legsajátságosabb dialectikus eltérések mutatkoznak, és ha ezúttal csak a megállapított hét nyelvterületre szorítkoztam, annak első sorban az volt az oka, hogy nyelvi adataim csak eme területekre szorítkoztak. Ezeknek is csak egy részéből gyűjthettem a hely színén. Be kellett érnem azzal, hogy nagyobb városok, mint Brussza, Angora, Eszkişehir, Ajdin, Szmirna stb. vásárjaiban, karaván-szerájaiban az egész Anatóliából összesereglett vásárjárók közül kerestem ki arra való embereket, hogy nyelvjárásuk főbb sajátságaival megismerkedhessem. Csak így állíthattam össze a fentebbi osztályozást, mely a teljesség czímére egyáltalán nem formál jogot. E hét nyelvjárást is főleg nyelvi sajátságok alapján állapíthattam meg. E nyelvi sajátságokat ezúttal csak érinteni fogom, inkább csak a felosztás eredményéről, és az ehhez fűződő ethnikus megfigyelésekről akarok számot adni.

Kisázsia nyelvjárásainál feltűnő jelenség, hogy míg némely és egymástól jókora távolságokban fekvő nyelvjárások közt az alakai hasonlóság is meglepő, addig egyes kis területeken annyira eltérő az egyes helységebeliek beszéde módja, hogy a szomszéd alig érti meg a szomszédját. Áll ez a megfigyelés főleg az északi Kasztambol vidékére, keleten az örmény felföldi Kharput környékére, délen a szőnyeg iparáról is híres Karamán falvaira, és nyugoton az Ajdin város közelében levő és Iszpartával határos helységekre. Nem is említve azokat a nagyszámú jürük törzseket, melyek ezer helyen megfordúlnak, és ugyanannyi eltéréssel fejezik ki gondolataikat. A nyelvi eltérés nemcsak a nyelvtani alakokra szorítkozik, hanem sokkal inkább a szókinésre. Oly feltűnő hangzású és ismeretlen jelentésű szókat jegyeztem fel például *Tire* vidékén az ajdini kerületben, hogy az egész oszmánliságból sem lehet megfejteni. Nem ismeri őket az irodalmi nyelv, sem a nyelvjárások bármelyike. És ugyanez a jelenség ismétlődik Anatóliának számos más területén is, a nélkül, hogy némi összefüggésre bukkannánk, avagy megfejtésük valami más módon sikerülne. Néha csak egy kis helység,

alig száz embernyi sokadalom, néha nagyobbbaeska község, itt meg több szomszédos falu nyelve mutatja ezt a különös sajátságot. Egy-egy helységnek szokatlanul hangzó nyelvről pedig pusztán a hagyomány emlékszik meg. Maga a vidék is különösnek talál egy ilyen nyelvszigetet, és a legtöbbször ráfogja, hogy az illesek tolvajnyelvet vagy pedig dseneviz (genuai) nyelvet beszélnek. Ia mindjárt nyilvánvaló is, hogy török dialectusról van szó.

Szemügyre véve ezen eltérő nyelvszigeteket, nem egy övetkeztetést vonhatunk belőlük. Én azt hiszem, hogy nagot tévedne a nyelvkuató, ha akár a nyelvtani alakok eltérő voltábl, akár a megfejtethetlennék tetsző szókinésből nyelv-ösíségre, vagy nyelvtörténeti alapú archaismusra következtetne. A mikor az adaok ellenkeznek a hangtörvényekkel, és nem illeszthetők bele a nyelvtörténet fejlődési törvényeibe sem. A szókinés meg éppen zavaba hozza a kutatót. E jelenség megfejtését más úton kell megkísélelnünk. Talán magyarázatát kapjuk egyúttal annak is, hogy a Kasztambol vidékebeliek, vagy akár a fekete tenger menti lázok márt beszélnek a török nyelvet oly hangtani elváltozásokkal, a melyek sem a nyelvtörténetből, sem a hangtan általános törvényeiből meg nem fejthetők. Honnan van az, hogy a láz szókinés egy nagy része nemcsak az oszmánliságból, de a török-tatár nyelvsoport egy ágjából sem fejthető meg. Anatólia múltja ad rá némi feleletet. Elöl mindenekelőtt azt tudjuk meg, hogy fajilag és nyelviileg egymástól teljesen különböző népek barangolták be és lakták e hajdan klaszszikus területet, és hogy e számos népfajnak ma csak az emlékeete maradt meg, néha pusztán a faji elnevezése, nem ritkán hiányosan és soha kétséget ki nem záróan. Hány népfaj pusztúlhatott el nyom nélkül a háborús szeldsuki időkben, hány apró népecskét pusztíhattak ki a zsarnokoskodó *derebejek*, míg e nagy népegyvelge az első Oszmanida fejedelmeknek valamennyire egyesíteni sikerült. Igaz, hogy ez egyesítés munkája nem egyszerre, és nem is minden erőszak nélkül folyt le. Csak így történhetett, hogy különböző és ma már teljesen kipusztult nyelvcsaládokhoz tartozó népek véték át a mindent egységesítő török nyelvet, és csakis nyelvökben, úgy ha jobban tetszik, nyelvjárásaikban maradt meg a nyoma annak, hogy valamikor egészen más nyelven beszéltek. Így keletkezhetett az anatóliai nyelvjárások egy jó része, és ez lehet csak a magyarázata a hangalakok törvényellenes elváltozásainak. Egészen más

nyelvet beszéltek hajdanta az indo-germán eredetű lázok, és egy kihalt népfaj emlékét őrizték meg azok a népek, a melyek ma egy sajátságosan hangzó török nyelven beszélnek. Azok az ismeretlen eredetű szók pedig, a melyek a török nyelvekből nem fejthetők meg, egy-egy elfelejtett nyelvnek az emlékei, azok is talán elkorcsosultan, eredeti alakjokból kiferditve.

Két csoportba oszthatók e szerint az anatóliai különböző nyelvjárások. Az egyik csoporthoz a fentebbiek, vagyis a nem török eredetű népek nyelvjárásai tartoznak; a másikhoz pedig a török-tatár eredetűek dialectusai. Az előbbieket inkább néprajzi és történeti, az utóbbiak pedig első sorban nyelvészeti szempontból érdekesek. Sokkal csekélyebb azonban az anyagunk, melynek alapján biztos kriteriumokat állíthatnánk fel arra nézve, hogy mely nyelvjárások volna az első és melyek a második csoportba. Ez okból csak feltevésekkel kell beérnünk és az osztályozást a rendelkezésünkre álló szövegek alapján megkísérlelnünk.

Lássuk mindenekelőtt az első csoportot. Talán nagyjából kitüntethetjük, hogy a felállítottuk hét nyelvjárás közül hányat helyezhetünk el ebbe a csoportba és hány marad a második, a török-tatár eredetűek csoportja számára. Kiinduló pontnak az egyes nyelvjárások hangtani eltéréseit és a szókinészet kell vennünk. E két körülményt figyelembe véve, mindenekelőtt négy nyelvjárás fog egy osztályba tartozónak kiválni. Még pedig a kasztamuni, karamáni, charputi és a láz dialectusok. E vidékek tájszólásai, már első hallásra is, arról győzik meg a nyelvkatatót, hogy oly hangtani és szókinésbeli sajátságokkal vannak megterelve, melyek az áltáji nyelvek törvényeiből meg nem magyaríthatók. Önként kínálkozik az a magyarázat, hogy e tájszólásokat egy eredetileg nem török-tatár eredetű népfaj beszéli és hogy azok a hangtani idegenségek, az ő volt nyelvük sajátságainak a visszatükröződései. Vizsgáljuk e nyelvi tanúságokat közelebről, ha vajjon meríthetünk-e belőlök némi tanúságot.

A kasztamuni nyelvjárásaiban, melyet Thury József* egy értekezése alapján is ismerünk, feltűnő a nagy hangrendi eltérés, a török nyelv természetének meg nem felelő hangtest alakulások,

* A kasztamuni-i török nyelvjárás. Budapest, 1885.

a magas és mély hangok szabálytalan használata és a szórendnek oly eltérései, melyek csak is idegen hatásnak tulajdoníthatók. Majdnem olyan a kasztamuni ember kiejtése, mint a hogy a görög ember ejti ki a török szókat. És ez a körülmény talán közelebb vezet bennünket e dialectus eredete megvilágításához. E nyelvjárás-terület Anatólia északi részén van és egész a Fekete tenger partjáig húzódik el. Szókinésében, melyet első sorban *Gálíbnak*, a kasztamuni vilájet volt kormányzójának, Mutajabát-i türkije*, azaz «török ábrándozások» című gazel-gyűjteményéből ismerünk és a mely füzet Thury értekezésének is forrásul szolgált, sok a keleti törökségre emlékeztető kifejezés. E jelenség különben is az összes kisázsiai nyelvjárások sajátsága. Feltűnő azonban, hogy hangtani sajátságai sok oly elváltozást mutatnak, melyek a török nyelv fejlődéséből és hangtani törvényeiből meg nem fejthetők. Ilyen a többek közt az a sajátsága, hogy az általános törökség magas hangú szavai e dialectusban mély hangúakká váltak. Már Thury-nak is feltűnt e *görögös beszédmód*, mely a többek közt abból is áll, hogy benne azok a szók mély hangúak, melyeknek az oszmánliban magas hangú alakjuk van. Igaz, hogy ez a törvény nem általános és van a kasztamunii dialectusban sok magas hangú szó is. De nem általános e hangtani eltérés a görögös beszédben sem és mert ez eltérések szabály alá nem foghatók, nem következik belőle az, hogy a görög nyelv hatása nincs kellőleg igazolva. A kasztamuniak beszédjét akárhányszor volt alkalmam megfigyelni és nem találtam benne több szabályosságot a hangok kiejtésénél és elváltozásánál, mint a sztambuli görög ember török beszédjében. Gálíb említett szövege és e szöveg átirása különben sem adják teljes hű képét a kasztamuni nyelvjárásnak és épen nem pótolja azokat a népnyelvi adatokat, melyeket Sztambulban gyűjtöttem. Forrásul kasztamuni emberre akadtam és élő szóbeli megfigyeléseim sokszor állanak ellentétben a Gálíb szövegéből vont nyelvi jelenségek leírásával. A nyelvi jelenségek összességét csakis népnyelvi adatok alapján lehet csoportosítani. Így a tanúság is könnyebben le lesz vonható, mely ahhoz a sejtlemhez fog közelebb hozni bennünket, hogy a kasztamuni nyelvjárást beszélő nép valamikor nem török ajkú lehetett. A törököt csak később, a maga nyelve rovására tanulta el, még pedig oly korban, midőn a török nyelv szókinése még

közelebb állott a keleti török nyelvekéhez. Innen a kasztamuni szókines régiessége. A mi pedig annak a török nyelvet eltanult népnek az eredetét illeti, úgy legalkalmasabbnak kínálkozik az a feltevés, hogy a mai kasztamuni területen bizanczi, vagy legalább is ennek nyelvét beszélő nép lakhatott. A mint hogy a történeti tanuság is azt mondja, hogy a tengerpart közelében bizanczi elem tartózkodott. Hozzájárul a kasztamuni embernek az oszmánliétől annyira eltérő típusa, ó-görögös arczala, hellén elevensége és mozgékonytsága, melyek együttvéve csak támogatják a nyelvi bizonyítékokat.

A kasztamuni nyelvjárásról van aránylag a legkevesebb népnyelvi adatunk. Kellő anyag nem állván rendelkezésemre, inkább csak szóbeli érintkezés alapján gyűjtöttem egyet-mást egyes nagyobb, főleg brusszai vásárokon, a hol kasztamuni emberek nagyobb számmal szoktak volt megfordulni. A nyelvi függelékben közlök is belőlök egy keveset. Hozzávetve Galib fentemlített művéből hét gazelt, melyet egy kasztamuni ember kiejtése után jegyeztem fel.

Másik effajta nyelvjárásunk a karamáni. E dialectus hangtani jellemzetessége kevés ugyan, jóval kevesebb mint a kasztamunié, de ez a kevés annyira feltűnő, hogy bátran odaállíthatjuk kiinduló pontnak. A folyékony és jés hangok metathetikus hajlandósága élenken emlékeztet bennünket arra a török nyelvre, melyet a törökországi örményektől hallunk. Azoktól az örményektől is, a kik a törökön kívül más nyelven nem is beszélnek. És míg a kasztamunii török arcz sokban emlékeztet a görög vonásokra, addig a karamán vidéki törököt, még mohamedán hit-sorsosa is, nem egyszer téveszti össze az örménynyel. Hisz Karamánia vidékén még mai nap is sok a benszüllött örmény és nagyon sok oly helysége van, melyben az állítólagos faji különbséget csak a vallás adja meg. Erről a nyelvjárás-területről esekély nyelvi anyag áll eddigelé rendelkezésünkre. Tudtommal az orosz Maksimov * próbálkozott meg először némi karamáni nyelvyanyag gyűjtésével, de adatai oly hézagosak és a gyűjtötte anyag is oly esekély, hogy képet épen nem nyerünk róla. Inkább arra az

* Максимов: оцѣнка вѣдѣній туркенхъ диалектовъ въ худавендгарѣ и караманѣ.

anyagra kellett hát szoritkoznom, melyet magam gyűjtöttem karamán földi emberektől. Jobbára népmeséket és *desztánokat*, továbbá négy sorból álló kis *máni* dalokat. A nyelvi függelékben közlök is néhány ily népmesét, annál is inkább, mert karamáni nyelvyanyag, tudtommal legalább eddigelé még nem jelent meg. Igaz, hogy a faj megállapítására vonatkozó feltevéseinkre még ez a nyelvi anyag is esekélynek mutatkozik. Mindössze a metathesist illető hajlandóságot emelhetjük ki, mint feltevésünknek egyik erősségét. Rámutathatunk továbbá egy-két mondattani sajátásra is és a karamáni beszédmódnak terpedtes, örményesre emlékeztető vonására. A metathesistre való hajlandóságot a következő példakkal akarom bizonyítani. Így például: *barjam* a *bajram* (ünnepe) helyett, *porjaz* a *pojraz* (északi szél) h., *erji* az *ejri* (görbe) h., *serjek* a *sejrek* (ritka) h., *kurjuk* a *kajruk* (fark) h., stb. Másik jellemzetes saját-sága a török örménységnek az, hogy kérdő mondatokban a kérdő *-mi* (*-e*) szócska elmarad. Pl. *gördün?* (láttad?) e. h. *gördün-mü*, *bilirsün?* (tudod?) e. h. *bilirmisün* stb. E nyelv szokás egyedül az örménységet jellemzi és minthogy a karamáni törökségnél is el van terjedve, azt hiszem, némi jogosultsággal következtethetem e jelenségből nagyobbféle örmény befolyásra, ha nem keveredésre.

Következik a kharputiak dialectusa. E nyelvjárásból szintén hiányzanak az iroti adataink. Mindössze Bálint G. közölt néhány mondatot török nyelvtanának egyik szöveg mellékletében és így ezúttal is élő megfigyeléseim alapján gyűjtöttem össze néhány jellemzetes adatot. Az a körülmény, hogy e nyelvjárásból hiányzik a többi nyelvjárásokban meglevő közép *e* hang s hogy az ezt helyettesítő nyilt *e* igen sokszor *a*-ba esap át és a magánhangzók-nak szokatlanul terpedtes kiejtése, a kürd nyelv sajátosságára és hangzására emlékeztet bennünket. Még egyéb körülmény is rávall e nyelv hatására. Mindenek előtt a szókines, melyben számos kürd eredetű szó van, egyes hangoknak, főleg a χ -nak olyan kiejtése, mely csakis a kürdöknél hallható és végül a mi szintén nem hagyható figyelmen kívül, Kürdisztán közelsége. Ezekhez járulnak egyéb ethnikus vonások, az arczvonások hasonlatossága, a koponya alkotás, ruházat és szokások rokonsága. Több nyelvi anyagra volna szükségünk, hogy a török-kürd vérkeveredést, illetőleg kürdök eltörökösödését nyelvi bizonyítékokkal is támogathatnók; így csak az említett sovány adatokkal kell beérnünk.

Térjünk át a nem török eredetűnek sejtett nyelvesoport utolsó tagjára, a láznépre és nyelvjárására. Ennél a népfajnál és nyelvénél többféle nehézségbe ütközünk. A nyelvjárás ugyan szintén elűt a többi tájbeszédektől, maga a nép is oly kevéssé törökös, hogy egy idegen fajtól való leszármaztatása szintén önként kínálkozik. Csakhogy az okozza a nehézséget, hogy a történet útmutatása esekélyebb, mint az előzőknél. A néphagyományhoz kell fordulnunk, mert ilyennek viszont nem vagyunk híjával. A néphagyomány, kezdve Sztambultól egész Orosz-Kisázsiaig, a Fekete tenger melletti lázokban *Rumból*, vagyis Európából letelepedett jövevényeket lát. Maga a láz nép hagyománya sem mond ennek ellen és erősen tartják abbeli hitöket, hogy eredetileg egy Európából bevándorolt törzsnek török benszülöttekkel való egyesüléséből származtak. A hagyomány még közelebbi nyomokat is jelöl. Gyakran történik említés a *galátiai* népről, a *galátokról*, kiket a hagyomány mint tengeren járó és ügyes hajózókat emleget. Ők voltak közvetítöi a tengeri kereskedelemnek, árukkal telt hajóik minden nagyobb kikötöben megfordultak és szívesen látott vendégei voltak főleg a parti lakosoknak. Úgy ismerték öket, mint fürge és bőbeszédű népet, a kik később le is telepedtek a török vizek mentén és továbbra is tengeri kereskedöknek és hajós népnek maradtak meg. Pyenekül vannak elismerve a mai lázok is. Hadarva, roppant bőbeszédűséggel beszélnek, ügyes tengeri kalmárok és a török városok legügyesebb hajósai, tengerészei és esónakosai belölök telnek ki. A nyelvi bizonyíték, noha itt már több anyaggal rendelkezünk, kevesebbet mond. Annyi azonban kívüláglik belöle, hogy a török nyelv olyannak hangzik a láz ember szájában, mintha egy idegen indogermán törzshöz tartozó nép beszélne. A mondat szerkezet nem törökös, a lágy expletivákat keménynyel cserélik fel és alig van érzékük a hangrendi illeszkedés törvénye iránt. E tekintetben a kasztamuniak dialectusára emlékeztet. Nép-költészetük, különösen pedig az apróbb szerelmi dalköltés igen gazdag és a hozzájuk simuló melodia annyira elűt a többi törököségétől, hogy szintén európaira esendül vissza. E dalokból a 'Kisázsiai török nyelvjárások' című dolgozatomban közöltem egy gyűjteményt.

Ennyit a nem török eredetűeknek sejtett népek nyelvjárásairól.

II.

A kisázsiai nyelvjárások második csoportjába azok tartoznak, melyeket török eredetű népek beszélnek. Névszerint a zejbek, jürük vagy türkmén és az angorai dialectusok. E tájzsolásokat nem egészen meghatározott területeken kell keresnünk. Így a jürükökre nézve már említettük volt, hogy kóbor életet élő nép lévén, ma itt, holnap ott ütnek tanyát, és alig van Közép-Anatoliának termékenyebb völgy-vidéke, melyet egyidőre legalább hazajöknak ne vallottak volna. Az angorai nyelvjárásnak viszont rendkívül nagy területet adhatunk. Körülbelül azt a vonalat, mely Angorától Kutahján keresztül dél felé egész Kónia városáig húzódik el. A dialectikus különbség e két földrajzi terület közt ugyanis oly esekély, hogy külön tájzsolás felvételét nem találtam volna igazoltnak. De különben is meg van a nyelvjárásoknak az a közös jellemzetességök, hogy idegen nyelvek hatása egyiköjükre sem mutatható ki. Megannyija török-tatár eredetű népek hajtásai, az Oszmánidák előtti korszakok nyelvi maradványai, és így nyelvészeti szempontból is a bennünket leginkább érdeklök. Ezek közt kell ráakadnunk a mai oszmánli-törökség ősnyelvére, és itt kell megkezdennünk a kutatást, ha a török összehasonlító nyelvészet munkájába akarunk belefogni. A tiszta török népnyelvnek e kisázsiai dialectusok a legeredetibb képviselői, eredetibbek a sztambulnál is, melybe már sok olasz és görög kölcsönszó honosodott meg. Vegyük elő ez anatóliai nyelvjárásokat, a hogy földrajzilag egymásután következnek.

Mindenekelőtt ejtsük sorba a zejbeknek nevezett nyelvjárást. Zejbeknek nyugoti Anatólia ama sajátágosan öltözködö és külön tájnyelven beszélö törzsét nevezzük, mely a Brussa és Szmirna közötti hegyes területen lakik. Régebben, még száz évvel ezelött is, kóbor életet éltek, részint mert állandó lakásra akarta öket a hatóság szoritani, részint pedig mert a kóborló, rabló élet nagyon is meg volt a természetükben, és állandó harcban voltak a sztambuli sereggel. De a mióta, nagyobb részük legalább, városokba, falvakba telepedett le, békésebb és összeférhetőbb természetüekké váltak. Régebben az ö városuk volt Ájdin, és ök uralkodtak a szomszédos tengeren, főleg pedig az ájdin-szmirnai hegyes-völgyes vidéken. Ellen-

ségei voltak jó sokáig a sztambuli kormányának, és utolsó harezukat alig húsz éve hogy vívták a szmirnai pasa konakjában, a szultán rendes katonáival. Adót nem akartak fizetni, és a katona rubába csak akkor törődtek bele, ha rákényszerítették őket. Inkább elmenekültek a hegyek közé, és évtizedeken át rettegésben tartották a vidéket, mint Anatólia leghirhedtebb rablói, avagy a mi később egyértelmű lett e szóval, zejbekjei. A zejbek szó egészen azonos lett a rabló szóval. Nem úgy mint régebben, a mikor még városok és falvak urai voltak, és *efé*-nek nevezett vezéreik alatt független életet éltek és a padisah uralmáról tudomást se vettek. De hatalmuk megtörött, és odahagyogatva hegyi rejtekeiket, lassanként letelepedtek. Főbb helyeik Ajdín, egyúttal a zejbekek fővárosa, továbbá a szmirnai kerületben levő Tire, Názili, Eszki-Hiszár, Szeráj-Kőj, Bálján-bol, Keles és Csine nevű helységek. Még mai nap is inkább szeretik a falvakat mint a zajosabb városi életet, mert szabadabbnak érzik benne magukat, és a fegyverektől sem kell elválniok, csak a városokban. A zejbek sugár, nyulánk alakja már messziről feltűnik és könnyed ruganyos járása megkülönbözteti a többi törökség nehezkesebb mozdulataitól. Arasznyi kis salvart hord, mely fölött széles övvel csavarja körül a derekát, hogy a bőrből készült fegyvertartónak is hely jusson felette. Legjellemzetesebb a hosszú süvegszerű fez, melyet gyöngyös kendővel csavar körül és jatagánokkal meg eserkesz fegyverekkel teli aggatott öve. Nagyobb városokban nem szabad fegyvert viselniök. De azért még itt is kevély a járása, büszke és tudatos a fellépése és ha megszólal a gyülekezetőkben a *baghlama* nevű húros hangszer, összecsoportosulnak egy helyre, és hangzanak a zejbek dalok, melyekben a rabló-romantiezizmusnak egy sajátos faja maradt meg.

A zejbeknek tájbeszédje, noba nagy területre terjed ki, meglehetősen egyöntetű. A brusszai zejbek ugyanazokat a tájszokat használja, mint akár a Tirebéli; hangtani eltéréseik ugyanazok, és csak a szókinésben van némi eltérés, aszerint amint városok szomszédságában laknak, avagy falvak közelében. Eredetükhöz is különféle néphagyomány fűződik. Ők Anatólia őslakóinak tartják magukat, sokkal régiebb népeknek a törököknél, a kik tőlük rabolták el a hatalmat. Egy másik hagyomány a Törökországba több ízben berontott rómaiak ivadékanak tartja őket, és a szmirnai ke-

rület akkori defterdárja (1886), a tudós hirhen álló Kadri bej, meg volt róla győződve, hogy némi római vér csakugyan folyik az ő zejbekjeinek ereiben. Azt már említettük, hogy a zejbekek tájbeszéde egy összefüggő és úgy a hangtan mint szókinés tekintetében együtvé tartozó nyelvegységet képez. Ha pedig magát a nyelvet vesszük szorosabban szemügyre, feltűnő lesz benne az a sok s ma már elavult nyelvalak, melyeket csak az oszmán nyelv legelső századaiból ismerünk. Mintha csak Ásik pasa-záde történeti könyveit olvasnánk. De nemcsak a nyelvalakok mutatnak régiebb, archaistikus maradványokat, hanem sokkal inkább a szókinés. Egy tekintet arra a lexicalis kimutatásomra, melyet részben a ny. közleményekben közöltem, meggyőző erővel bír. Meglehet belőle állapítani, hogy a zejbek nyelvjárás legközelebb áll ahhoz a régi és ma már kihalt nyelvhez, melyet hajdanta a szeldsukok beszéltek, és így mi sem természetesebb, ha első sorban a nyelvi kritériumok alapján a zejbek törzsben keressük a régi és nyomuk veszett szeldsukok utódait. El mellett szól az is, hogy a szeldsukok tartománya annak a helynek a szomszédságában volt, a honnan a zejbekek származtatják magukat, és továbbá hogy a régi szeldsuk viselet nagyobbára megegyez a mai zejbek fantasztikus öltözetével. Behatóbb kutatásra volna szükség a célból, hogy a zejbekek régi törzsrendszerét megismerhetnők és összegyűjthetnők mindazt a nyelvi anyagot, melyek a városoktól messze eső falvakban rejtőzködnek. Mert a régi törzséletnek ma is vannak közöttük egyes nyomai. Sőt egy-két vidék zejbekjei annyira megőrizték századok előtti nyelveiket, hogy többi törzsrokonakkal is alig hogy meg tudják magukat értetni.

És most áttérhetünk a jürükökre, vagyis a türkmén nyelvjárásokra. A jürükök még ma is külön törzsekre oszolva élnek és minden ilyen törzs *asirel* név alatt ismeretes. Vannak, kik a jürükökben keresik a régi szeldsuk nép ivadékait, de sokkal valószínűbb, hogy a jürükök számos törzseiben a régi türkmének egyes népfajai maradtak meg. Az egységesebb szeldsukok szintén csak egységesebb néputódot hagyhattak hátra, míg a számos törzsben és egymástól messze távolságokban élő türkmén népek szintén csak ilyen módon élő népekben hagyhattak nyomot. És ez az életmód tökéletesen ráillik a mai jürükökre. A jürükök illetve türkmének megelőzték még a szeldsuki kort is. És így, mint Anatólia-

nak legeredetibb és legnagyobb számban élő vándor törzsei, legtovább is állottak ellen az oszmánok letelepítő törekvéseinek és így sem keresztelés sem állandó letelepedés útján nem vesztek faji vonásaikból, sem pedig eredetiségök tudatából. A jürüköknek még mai nap sines állandó lakóhelyük. Sőt téli tartózkodásuk sem mindig ugyanaz. Szedik a sátraikat, többnyire gömbölyded ponyvagunyhókat, és míg nyáron a hegyek lejtőin és tetején a *jajlák*-ban tartózkodnak, addig télidőre leszállanak a völgyekbe, az úgynevezett *kislába* vagyis telelőbe. Nyári foglalkozásuk az állattenyésztés. Főleg juhokat, kecskéket tenyésztenek, és ezekkel barangolnak *jajláról jajlára*. Összes holmijuk a sátor, ágynak való szőnyegdarabok, meg csekély ruhanemű. Feleségeiknek is rész jut a dolgból, és nem lefátyolozottan, hanem nyitott areczsal járnak kelnek, mintha a rituális areztakarót a *jásmák*at nem is ismernék. Túrót, vaját és tejből készült egyéb ételeket készítenek, lehordják a közeli helységekre és alkalom adtán, leginkább heti vásárokkor, pénzzé teszik. Még több a dolguk télvíz idején, a mikor a férfiaknál szünetel a munka. Szőnek, fonnak, szőnyegeket készítenek és ők látják el a házat ruhaneművel és varrottasuk akár a kalotaszegieké. Munkaidőben a völgy mentére telepednek le, sőt újabb időben arra is rákényszerítik őket, hogy állandó lakásokba szokjanak. De a török kormányának ez az intézkedése nem bizonyult életre valónak. Mihelyt letelepednek valamely községbe, megjelenik köztük a pusztító hidegláz, és jórészt ez az oka annak, hogy sok törzsnek csak a neve maradt emlékezetben, míg valaha nagy számú tagjai elpusztultak. Az iszlámot éppen csak a nevével ismerik, sokan még arról sem. Dsámikba nem járnak, hodsákat, imámokat nem tartanak és rendszeren úgy házasodnak, hogy kapja magát a két fél és mennek a hegyek közé. Úgy térnek aztán vissza, mint férj és feleség. A szüléseknél is hasonlóan primitív az eljárásuk. Maguk adnak nevet az újszülöttnak, és e név nem emlékeztet a mohamedánságra, inkább a pogánykorra.

Érdekesek e törzseknek, vagyis asireteknek az elnevezései. Már maga az arab eredetű *asiret* szó az összetartozás, az egy családot alkotásnak oly erős érzetét jelenti, hogy más asiretbliekkel, de még inkább az állandóan letelepedett törzslakókkal nem is érintkeznek. A jürüköknek ily törzsekre való felosztása, főleg eredetiségök megállapítása szempontjából, rendkívül fontos. Már

Vámbergy vagy húsz ily törzsnevet sorol fel a török faj eredetével foglalkozó munkájában, és abból a körülményből, hogy a perzsa trónon ülő török család *kádsár* neve, egyúttal egy jürük törzsnek is szolgál elnevezésül, arra következtet, hogy bensőbb összeköttetésnek kellett e nomádok és Perzsia északi részén levő pusztalakók közt lenni. Egyéb törzsnevek pedig még ma is előfordulnak szerinte a turkománoknál. Nyilvánvaló, hogy e jürük törzsek is a turkománokból szakadtak ki, és összes testvéreiknél a legnyugatibb vidékekre kerültek.

Hogy e homályos eredetű törzsekkel, melyeknek kutatójuk eddigelé nem akadt, behatóbban foglalkozhassam, Anatóliának főleg délnyugati részét kerestem fel. Az Ájdin körül levő hegyvidéket, melynek völgyeiben még leggyakrabban jelentek meg a különféle jürük törzsek. Valóságos kis népvándorlás volt az, mely másfél hónap lefolyása alatt szemem előtt elvonult. A jürük asiretek más-más és úgy nyelvbeli kiejtésre mint külső megjelenésre egymástól különböző csoportja jelent meg az egyes falvakban, és rövid időre, többnyire két napig tartó hetivásáron való megjelenésüket ugyancsak fel kellett használnom, hogy nyelvökkel és etnikus sajátágaikkal megismerkedhessek. Ott voltak elsőknek a *kizil keceli*-ek, vagyis piros posztósok és *kara-keceli*-ek a fekete posztósok. A hagyomány azt beszéli, hogy annak az állatbőrének a színétől vették nevüket, melyből ruházatuk telt ki. Tömegesebben jöttek a *tas-evli*-ek a köházúak, az *ak-dagli*-ak a fehér hegyen lakók, a *sači-karali*-ak a fekete hajúak és több megfejtethetlen elnevezésű törzsek, melyekről a kisázsiai nyelvjárásokkal foglalkozó értekezésemben bővebben volt szó. Legismertebbek a *taxtaži*-ak vagyis a fa- és deszkaárulók törzse. Mogorva és magukba zárkózott természetűek, még a nyelvük is a legnehezebben érthető, és a vidék békés lakói érthető bizalmatlansággal fogadják megjelenésüket. Leginkább nyár idején mutatkoznak, ha leszállítják deszkáikat a hegyekről és a vásárookra czipelik. Nyelvök azért rokon a többi törzsekével, csak egyes kultur-elnevezésekre vannak külön kifejezéseik.

Keles vidékén az *alevi* törzsbeliakkal ismerkedtem meg. Nagyobb csoportokra oszolva letelepsznek egy-egy hegyoldalon, leginkább Eski-Hisár és Názili vidékén, és felállítják a sátraikat, egy meglehetősen egyszerű alkotmányt. Czölöpöket vernek a földbe, többnyire hármat egy vonalba, és ponyvákat terítenek rá.

Az alakja hoszúkás, rendszeren két akkora a hossza mint a széle, és két részre van osztva, az egyik az asszonyoké, a másik a férfiaké. A sátor két hosszabbik oldala a nyitott, és csak két oldalt védi őket a ponyva, melyet kötelek erősítenek a földhöz. Könnyen szétszedhető ez a lenge hajlék, és rövid idő alatt százával lepik el a völgyeket és megalakul egy ideig-óraig tartó jürük falu. A legdiszesebben főnökük a *bej* lakik. Egy-egy asiretben oly fegyelem és rend uralkodik, hogy a *bej* tudta és akarata nélkül mi sem történhetik közöttük, legkevésbé pedig az egyik helyről a másikra való költözködés. Viseletök a lehető legkülönbözőbb. Legjellemzetesebb azonban a nőknél a hosszú általvetőt helyettesítő katinceszzerű alsó szoknya, lábukon piros csizma, fejükön pedig egy kendővel lekötött turbánszerű süveg. A férfiak térdig érő zubbonyt viselnek, melyet egy keskeny övvel erősítenek a derekukhoz. A szegényebbe boeskorban jár, esizmában a gazdagabb. A fejükön fehér süveg, mely turbánban végződik, és fürtökben omlik le alóla a hosszú haj, a jürük asiretek megszokottabb hajviselete. Széles arczuk barnás, és sötétes szakál köríti a legtöbbjét. Szemök kissé hoszúkás, és testalkatuk mindannyijoknál zömök, tagba szakadt.

Ödemis közelében tanyáznak a *sivri-kütahlí*-ak vagyis hegyes süvegűek törzse. Egyszer egy esztendőben szállanak le a völgybe, és már jó messziről felismerhetővé teszi őket a csücsosba végződő süvegjök. Korukat is úgyszólván e kucsmájukon viselik. Minden évben ugyanis egy-egy új kendőt kötnek a fejükre, és a hány öszszegyül rajta, annyi az esztendőjük száma. E törzsszel határos az *ak-kojunlu* fehér-juhu és *kara-kojunlu* fekete jubuak törzse, melynek főleg *Szobüdsza* nevű helység körül tanyáznak. Az állatok nevéhez fűződő törzs elnevezések igen gyakoriak. Így megismertem a többek közt a *sari keçi* sárga kecske és *kizil keçi* vörös kecske nevű törzseket, melyek azonban más nagyobb törzseknek apróbb elágazásai; mert az a hetvenet is meghaladó *asiret*, melyeknek létezését megállapítanom sikerült, voltaképpen három nagy nemzetségből származtatja magát. Az egyik az *akö koza* törzse, melynek törzsfészke a Brussa és Szmirna közt fekvő *Balikesir* nevű helység, a másik a *Gündüz bej* nemzetsége, Ak-Hisar és Denizli vidéke közt, és végül a *kara-tisabeliek*, főleg Meraş nevű helység közelében. E három törzs voltaképpen három türkmén faj lehetett, a mit az a körülmény is bizonyít, hogy a jürük dialectusok is három

főbb csoportba osztályozhatók. És innen van az, hogy e törzsek tájszólásai nem oly egyöntetűek, mint a zejbekeké. Annyira különböznek a három főtörzs nyelvjárásai egymástól, mintha nem is egy nyelvnek volnának a bajtásai. Külön-külön fejlődtek a hangtani elváltozások, és az egyik csoport szókinésének egy része a másik előtt teljesen ismeretlen. Itt a hónapok és hetek elnevezése más, amott a napok elnevezései különböznek, és vannak ünnepeik, melyeket csak az egyik csoport ismer. De a nyelvi különbségek nagyobb részt onnan származtak, mert e három főtörzs kisebb asiretjei alig érintkeznek egymással, alig fordulnak meg ugyanegy vidéken, és így bizonyos fogalomkörökbe tartozó kifejezések önállóan és egymástól függetlenül fejlődtek ki közöttük. Érdekes főleg az egyes napok elnevezésének különféle módjai. Az egyes napokat ugyanis azon helységek neveiről nevezik el, a hol egy-egy határozott napon vásárt szoktak tartani. Minthogy egyes törzsbeliék már más vidékek vásárjaira járatosak, más-más lesz az egyes napok elnevezése is. Így fejlődik a külön szókinés, és így támadnak a közel rokon törzsek közt is különböző tájszólások. Egyébként pedig nyilvánvaló, hogy az asiretek főbb csoportjaiban egy-egy külön türkmén törzs él tovább, és eredeti hazájokból elkerülve, ugyanazt az életmódot és vándoréletet folytatják új hazájokban is.

Hátra volna még a második csoport utolsó nyelvjárása, az *angorainak* nevezett dialectus. Mint már említettük is, ez elnevezés alatt annak az egész területnek a tájszólásait kell értenünk, melyek egész Kóniáig húzódnak el. Ha területenként különbözök is egyes vidékek lakóinak a kiejtései, és ha a kütahljai ember másképp ejt is ki egyes szókat mint teszem a kóniai, azért egy nyelvterület alá tartozik valamennyi. A dialectust tevő nyelvtani sajátságok közösek, az irodalmi nyelvben ismeretlen tájszók mindenütt megtalálhatók, ha a tájnyelvi szókinés különbözik is területenkint. Így az angora-eszki-séhiri vonalon sok új és eddigé ismeretlen fogalom hatolt be az épülő és azóta már forgalomba is jutott vasút révén, viszont a jóval délebbre fekvő Konia vidékén éghajlati és tengeri viszonyok természetek ellenkező fogalomkörbeli tájkifejezéseket. Egyes nyelvzigetek, melyek élesen kiválnak a nyelvjárás sík tengeréből, természetesen itt is előfordulnak. Ilyennek van elismerve a szmírnai körületben levő Izsparta nevű helység, melynek lakói valószínűleg másunnán vándoroltak be.

Ezúttal csak az általánosított angorai dialectusról lesz szó. Anatólia ama nagy nyelvterületéről, mely aránylag a legkevesebb hangtani eltérést mutatja, és a mely az összes kisázsiai nyelvjárások közt a legtisztább törökséget őrizte meg. Nem egyszer emlékeztet bennünket a tömör hangzású csagatáj beszédre, és szokásának java része mintha a sztambuli népnyelv költészetében támadna második életre. Ebből a nyelvjárásból idegen elem ki nem mutatható, ha csak idegennek azt a néptörzset nem vesszük, a melylyel a hódító Ertoghrul az első török fővárost Brusszát meghódította. Maga az a város is ott fekszik az angorai vonalon, a cserkeszek lakta *Bozjuk* közelében, mely Ertoghrulnak és az első törökségnek volt a szülő hazája. *Szöjüt* a neve ennek a történeti nevezetességű helységnek. Falai közt ott őrizi az Oszman dinastia alapítójának és családjának a hantjait, és általánosan elterjedt az a hagyomány, hogy e vidék lakossága a honalapító törökök ivadékai. Kissé távol esve úgy az ázsiai karavánúttól, mint a modern gőzvasút sinjeitől, meg tudta e nép mai napig is őrizni úgy erkölcsének, régi szokásainak mint nyelvének tisztaságát. Így hát a szöjüti, vagy tágabb értelemben véve az angorai nyelvjárást kell a modern oszmán-török nyelv ősenek tekintenünk, azt a nyelvet, mely arab és perzsa elemektől teljesen mentes, és a mely a köz török nyelvhez is a legközelebb áll.

Meg kell még emlékeznünk e nyelvjárás egyik irodalmi érdekességéről is. Ennek a nyelvjárásnak a területén támadt a török népi irodalom humorjának a leggazdagabb forrása, a világ-irodalomban sem ismeretlen Nászreddin hodsa. Ak-şehir (Fehérváros) nevű helységé a dicsőség, hogy a hagyomány Nászreddin hodsjának életet adott, és itt őrzik a hodsa tréfás sirboltját is, melynek három fala egészen hiányzik, a negyediken pedig egy óriási vaslakattal bezárt ajtó van. Ma már többé-kevésbbé ismeretes ama keleti hümortól duzzogó adomagyűjtemény, mely mind a hodsa névével van összefüggésbe hozva. Van sok olyan is közöttük, melyet a nyugoti néphumor vall magáénak, és kétséget kizárólag affajta is, mely Nászreddinénél későbbi korban keletkezhetett. Ezúttal csak annyiban tartozik e kérdés hozzánk, hogy ez egyes tréfák először e nyelvjárás nyelvén kerültek világgá. Bizonyosság rá azok a könyvmatu kiadványok, melyeknek szokásában sok maradt meg e terület szólásaiból és helyi vonatkozásaiból.

Még kétségtelenebbé teszi, hogy még most is szájról szájra járnak e környéken a hodsa bohókás csinyjei és agyafurt ravaszságai, és hogy ily módon sikerült is összejegyeznem a hodsa nevéhez fűződő legteljesebb adomagyűjteményt abban a nyelvjárásban, a melyben keletkeztek. A függelékben közlöm ezeknek egy kis részét. Nemkülönbön egyes kisázsiai népregényeknek néhány románcszerű dalát. Ezzel az a ezéloom, hogy míg egyrészt mutatványokban ismertetem röviden az anatóliai különféle tájszólásokat, addig másrészt azokat a főbb népirodalmi formákat is bemutatom, melyek a folklorisztika mezején termettek és a melyekből eddigelé semmi se került nyilvánosságra.

III.

Nyelvi függelék.

A következőkben egyes nyelvi mutatványokat akarok közölni Anatólia különböző nyelvjárásából. A különbség, mely köztük és a sztambuli nyelvjárás közt mutatkozik, azonnal szembe ötlük. Nemesak szokás, hanem hang- és alaktani tekintetben is. Ami a szokásbeli különbséget illeti, arról már volt alkalmam szólani 'kisázsiai török nyelvjárások' cz. dolgozatomban, melynek ezúttali tanulmányom voltaképp a kiegészítő része. Az anatóliai török szokás sok oly kifejezést őrzött meg, mely az oszmánliban teljesen ismeretlen, és ellenben megtalálható a keleti törökségben. Távol maradt tőle másrészt az arab és perzsa átvételek nagy zöme, nemkülönbön az a sok görög és egyéb európai kifejezés is, melyek az európai törökséget elárasztották. Ki nem téve idegen nyelvek és népek hatásának, meg tudták őrizni nyelvük tisztaságát és régiességét, és megőriztek e mellett sok oly népköltészeti formát is, melyek az európai törökségben már régóta divatjukat multák. Az anatóliai szokás szótári feldolgozásának nagy feladata még megoldásra vár.

Éppúgy bijával vagyunk a nyelvtani feldolgozásnak is. Pedig mily gazdag és tanulságos árnyalatai vannak a török dialectusok egymástól eltérő hangtanainak, mennyi elavult és eredetibb képzőket és ragokat őrzött meg a dialectikus alaktan. Nem is szólva a

mondattani sajátosságokról, a sztambuli törökségben ismeretlen mondat szerkezetekről, melyeket csak czikornyásaknak, lehetőleg egymásba fonódottaknak szoktunk elképzelni. Ezúttal csak röviden akarunk a jellemzetesebb hang- és alaktani sajátosságokról megemlékezni.

A hangrendi elváltozásoknál legott észlelhető az a sajátosság, hogy a hangrend illeszkedés törvénye alól csak azok a nyelvjárások képeznek kivételt, melyekről gyanítható, hogy eredetileg más nyelvet szorítottak ki maguk helyett. Ilyen a láz és kasztamuni nyelvjárások. Csak ezekben fordulnak elő ilyen alakok, mint *oçlı* (oçlu, oçlı), *gelükən* (gelirken), *boçleçe* (böjleçe), *ustunı* (üstünü), *maluminiz* (malumunuz) stb. Arra ellenben elég példát találunk, hogy a köztörökségben magas hangúnak ismert szók mélyhangú alakban fordulnak elő és megfordítva. Ilyenek a *gonul* (gönül), *göz* (göz), *dort* (dört), *çuruz* (çürük); *gostarmak* (göstermek), *guldürmak* (güldürmek) stb. A vegyes hangú szók assimilatiója szintén közös jellemző sajátossága az anatóliai dialectusoknak p. *habar* (haber), *mehkeme* (mahkeme), *öbür* (obir), *barabar* (beraber) stb.

Hangszint illetőleg nagy az eltérés a különböző vidékek közt. Általában uralkodóbb a zártabb kiejtés, főleg az északi nyelvjárásoknál p. *uturmak* (otur-), *kunuşmak* (konuş-). A ragozásnál ellenben gyakoribb az az eset, hogy a zártabb alak egy fokkal nyiltabbban használatos. Így p. *kalop* (kalup), *verijoruz* (-joruz) stb.

Ugyancsak általános sajátossága az anatóliai beszédnek, hogy az *r* és *l*-en kezdődő szók elé magánhangzót szeret illeszteni. Így p. *Ireçeb* (Reçeb), *ilazim* (lazim), *urzugjar* (rüzgjar), *irast* (rast), *iraf* (raf) stb.

A mássalhangzók változásainál legjellemzetesebb a szókezdő *k*-nak *g*-re való lágyulása, a szóközépinek pedig *ç*-ra, de nagyobbára mélyhangú szóknál p. *gafa* (kafa), *gorçu* (korku), *goçmaz* (kokmak) stb. E sajátosság, mely különös szint ad a kisázsiai beszédnek, nincs meg az összes nyelvjárásokban. Hiányzik az angorai és koniai tájbeszédből. Hasonló jelenség ehhez a dentalis meglágyulása ugyancsak a szókezdő mélyhangú szóknál p. *daş* (taş), *duttum* (tuttum), *daze* (taze) stb.

Több nyelvjárásnak meg van az a sajátossága, hogy a szóközépi *r* az utána következő magánhangzóba olvad p. *otorıçan* (otururken), *vedı* (verdi), *gidijomuş* (gidijormuş) stb.

Nagy szerepe van továbbá a lágy gutturális *ç* alakjának, mely több dialectusban a szókezdő *g*-nek az ellágyulása, de előfordul szóközépen is. P. *çarça* (garga), ellenben *garça* (karga). Előfordul sokszor a köztörök *j* je helyett, melynek ezúttal eredetibb alakját őrizte meg p. *deçmek* (dejmek), *deçismek* (dejişmek), *deçürmen* (dejrmen) stb. Rendszerint *ç* található a köztörök *j* helyén p. *döçmek* (döjmek), de inkább csak magashangú szóknál.

A többi hangtani sajátosságok felsorolását, az alak- és mondat-tani megfigyeléseinkkel egyetemben külön feladatnak szánván, ezúttal szemelvényekben mutatom be Anatólia különböző nyelvjárásait. Az egyes szövegek alatt mindenütt fel lesz tüntetve a vidék, a honnan a szöveg került, és annak a műfajnak a neve, a hová a közölt anyag sorozható.

1.

1. Çelebi çoç sükir olsun ulu sultan geldu
çozumuzun bebeji şah-i felekşan geldu
gettuçunden beru çansuz çala çalmuştuk hep
gelmesule jeñiden gajdemuze çan geldu.
2. Bak sevduçumuñ goudesu keşten daha aytu
kendü juvalaytu
gurpeklerünü gapkara sajkı bir budaytu
kökten pıtıraytu
gollarunu söjle judu vi dolma gabak tu
çoç ganü sıçaytu
gun jüzlü kömör çozlü guzel dun bana baytu
mejlım ana aytu
gansaytu beni gonlümü gokten oda jaytu
oflaz bi uşaytu.
3. Dernekte tuluçlu doñuzun nefsu gabamus
çozleri çaramuş
çoçtan berü dür gazpe teres horsat aramus
savlarunu çıçamus
çaşmerlük ile her neçeb ettüse beşamus
çançoç dura vamus
Gezban gızl himmet dünügun dayda unamus
oçlan çana çamus.

4. Dutturdi ajan žemelejib dormuğa daytu
eşsek gibi çattu.
5. engel doğuza çal zopaju emme gebertme
gençlükte çan etme
çanžuç januma gel deju önlersedede getme
ujluçına el etme
al gojuuña ousa o guzçaçı meletme
dejme bereletme.
6. Gezban baña dun penžereden bi tezek attu
ah çimrasu gettu.
çosrettü soruçta evlü onbeş sene gepgep
doñuzladu japjap
çir gubre gajuçuna jürü var sende çurus çap
çanžuçuna toman jap
gelmez bi siñek deñli jedek olsa binerdep
himmet gotürür hep
engel doñuzun aç jazuda keskünin iržeb
gahpe azulu kelp.
gaffasuna bi zopa çojib emme zibarttu
sürüjib çaja attu.
7. Istangola get olmağa baç sende bir kjatip
hem saña münasip
ak žinnü judup çansaç olub ojnama zıp zıp
açur ol çozünü çip
elbette zere var zerefat kelle vulak dip
var ejle bi gallip
Gastamunide şajir olaldan beri Galip
emme de çajib.
mor gafijelu söz söjlemeje sinži sataşdu
çoy gafijeler açtu.

*

Karstangoluda Falfal oçlı karisi aña karije: benim valide-
çuçezim ahlemdille bu kuna gadañ sahselim doçuz gibiže-jin,
ançaç İstançola gelükan jolda çektüžeçüm zakmatlıdan zorip zuval
edeseñ bi-bi ve bi demissem sañ-de saşa kalusiñ. Karstangoliden
çičtoçta iskeleje vadoçta belki bök bindoçta kajiçin kiçi iki jattu

bi gäçti, korpeden deñize battı, alıfaki eşhedü bille ve bille doçor
direji kurul kurul ötörö, orta direñ ellemeden gettu, gabaçlar giçe
japıldı, su belde kala kalduç, bu-da bölježe maluminiz olson. Baña
gondirežeçün nektubiñ ustuni boçleže žiziktiri vesseñ, doçriže baña
usul bulu: bu nektub İstangulda Emin uçunda açzi kepkepli Falfal
oçlu fulfala usul bula. Benim anaçuçazim kel Emineniñ maçine
sojleduçum çazel:

Bir türk giziniñ ardı sera çajlı dulaštoç,
bir çajlı joroldoç amma en soña olaštoç,
tenha düşüdüp sal dudum ol dilbere bi-gez
ormanda kutuklar gibi amma juvalaştıç.
(Kasztamuni nyelvjárás).

A szöveg egyik része Gálíbnak, „Mutajabát-i türkije“ ezimű
könyvéből való átirás. E hét gázelt azért közlöm, mert egy kaszta-
muni ember olvasása után jegyezhettem fel, és így némileg
eredeti kiejtést mutathatok be. Ugyanattól az embertől jegyeztem
azt a kis prózai töredéket is, mely e gázeleket követi. Egy kaszta-
muni asszony útrakelése van benne leírva, melyet levél alakjában
közöl egyik ismerősével.

2.

Naszreddin hodsa tréfáiból.

1. Bi-gön hoža Sivri-hisarc varib görör-ki çoy adamlar bi-jire
gemişler aja baçijollar. Hoža bizim seherde gañlı tekelleji gibi aji
göröller-de kimse baçmaz, burada ofažič aja ne deñli adam birik-
miş baçijollar demiş.

A hodsa Szivri-hiszárba megy egy napon és látja, hogy sok
ember összegyülekezett egy helyre és nézik a holdat. A hodsa azt
mondja erre: A mi városunkban akkora holdat látni, mint egy
faliga kereke és nem bámulják, itt pedig egy kicsinyke holdra
mennyi ember gyülekezett össze, hogy nézzék.

2. Bi-gön hožaniñ tallasına bir öçöz girer, hoža eline bi-dej-
nek alob üzeline vadiçta ököz gačçar. Bi-hafta soña bir adam gañ-

Hja ököz goşsaray gedijor oldoçonu hoža görönze eline bi-çomay alob ököze bi-gaç vurur. Heref bire adam, benim öközömden ne isteñ dedikte señ çöç söjleme bilgisiz it, o suçunu bilir demis.

Egyszer egy ökör tévedt be a hodsá tarlójába. A hodsá egy botot vesz a kezébe és neki megy vele, de az ökör elfut. Egy hét letelte után látja a hodsá, hogy egy ember taligájába van az az ökör befogva. Egy furkós botot vesz erre a kezébe és rácsap vele néhányat az ökörré. „Hé ember, mit akarsz az én ökrömtől” — kérdi a gazdája. — „Ne fecsegy sokat, te tudatlan kutya — felel a hodsá — jól tudja az a maga bűnét.”

3. Bi-gön hožaja dösönde doçoz aça vimisler. Hoža hele on aça ediñ deje gavga edeken ujanib baçar-ki elinde bi-nesne joç. Hemen gözlerini gappajib elini uzadaray getirin, bari doçoz aça olsoñ veriñ demis.

A hodsának egyszer álmában kilencz pénzdarabot adtak. Amint e miatt veszekedett, hogy tíz darabot adjanak legalább neki, felébred és látja, hogy nincs a kezében semmi. Hirtelen behúnyja a szeméit, kezét kinyújtja és így szól: „No adjátok ide, legyen hát kilencz darab”.

4. Bi-gön hoža goñsisindan bir gazçan alob isini gödükten soña icine bi-tençere gojob sahabina verir. O adam bu tençere ne dir dedikte hoža gazçan doçordu der. Goñsis sevinerek alir. Bi-gön hoža jine gazçani alib birez gulanir sahabi baçar-ki gazçan gelmez. Hožaniñ evine gelib gazçani ister. Hoža eder señ say ol o gazçan öldö. Heç gazçan öler-mü dedikte doçordoçona inañrsin-da öldö-jöne inañmazmısın demis.

Egyszer egy kazánt kért a hodsá a szomszédjától és miután egy ideig használta, egy tányért tett bele és visszaadta a gazdájának. Kérdi az ember, hogy mit jelent az a tányér? A kazán szülte, mondja a hodsá. A szomszéd megörült neki és elfogadta. Egyszer ismét kéri a hodsá a kazánt, használatba veszi és a gazdája látja, hogy nem kerül vissza a kazán. Odamegy a hodsához és kéri tőle a kazánt. „Egészségben maradj — mondja a hodsá — de a kazán meghalt”. — „Hogyan halhat meg egy kazán”, kérdi az ember. „Ha elhitted, hogy szülni képes, mért nem hiszed, hogy meg is halhat, feleli a hodsá.

5. Hoža bi-gön irmay kenarında otoroçan on dene gözsöz adamlar gelir, gendilerini irmaytan geçirmek için hožajle birer

pula bazarlıç edeller. Hoža bunnari geçirirken birini irmay toppar-lajib götürür. Körler baçırmaça çıçırmaça başlajınça hoža niçün baçırıb çıçırjorsinız, bi-pula egsik veriñ demis.

A hodsá, amint egyszer a folyam partján üldögélt, tíz vak emberrel találkozik, a kik megalkudnak vele, hogy egy-egy krajczárért átviszi őket a folyón. A hodsá, amint viszi őket, egyikőjüket a víz elragadja és viszi. A vakok kiáltozni, visongani kezdenek, mire a hodsá így szól hozzájuk: „Miért kiáltoztok és visongtok úgy, egy krajczárral majd kevesebbet adtok.

6. Bi-gön hoža jer altında bir açır japmay ister. Jeri gazarçan goñsisinñ açırına geçib bi-çök ököz görür. Hoža sevinerek garisinñ janına gelib eski günnerden galma bir açır dolosu ököz buldum, baña ne ajdınlıç virisin demis.

Egyszer a hodsá a föld alatt egy istállót készít. Amint a földet ássa, a szomszédja istállójához ér és megpillantja a sok ökröt. A hodsá örül, odamegy a feleségéhez és így szól hozzá: „Régi időkből maradt, ökrökkel teliistállót találtam; mit adsz e jóhírért?”

7. Bi-gön hoža Temuruñ janına geder. Temur hožaji sevdi-jinden gaç bas horantasi oldoçono sorar. Hoža dahi on baş oldoçono söjler. Bunuñ üzerine nefer başına jüz aça verilmesini Temur vezilarçına boçoror. Hoža biñ açaajlı aldoytan soñra jine Temuruñ janına gederék horantasından bir baş onodoldoçono söjler. Temur adını soronça adı Nusrattin efendi dir demis.

8. Temurlenk hožaniñ eji sözönö almaç için açirlamaça çaçırır. Hoža dahi essejine binöb mullasile geder. Temur buna jir gösterör. Hoža baçar ki Temur bir ajaçını minderiñ altına soçmoş, meñer bir ajaçı topal imis. Hoža dahi bir ajaçını minderiñ altına soçar. Temur çizob gendö gendöne ben topal-im, neji sene ve bir çan-im dijerek hožaja senin essekten nereñ çalir dedikte iste bu minderde otordoçom dir dedikte çan daha çöç darilob bunı inçideçek olor. Hele jemek vaçtı bunnar jemeje başlallar. Hemen Temur hožaniñ üzerine tlısırır, hoža hanım böjle japmay çubat dejl-mi dedikte Temur bizim sehirde çubat dejldir der. Hoža-da bir osroç çeker. Temur jañazloç dejl-mi dejö soronça hoža bizim sehirde jañazloç dejldir der. Hele jemekler jenilöb kajveler icildikten soñra gaçob geder. Jolda mullası niçün jillendiñ bu çubat oldo dejönze hoža imam osoronça çamat sıçar demis.

(Angorai nyelvjárás.)

Nászreddin hodsának, a törökök Eulenspiegeljének Anatólia szerte ismeretes tréfáiból ime egy kettő. A teljes gyűjteménynek többféle kiadása jelent meg Konstantinápolyban, de mégsem annyira teljesen, hogy még eddigelé ismeretlen tréfákat ne gyűjthettem volna hozzá. Az angorai kerületben százharminczhat nászreddini tréfát sikerült összeszednem, és így gyűjteményem az eddig megjelenteknél jóval teljesebb. De egyébként is különbözik a megjelent gyűjteményektől. Míg ugyanis a megjelent szövegek a perzsa kiadók elavult és azerbajdsánias törökségével vannak megírva, addig az én szövegeim közvetlen a nép ajkáról vannak ellesve, a népies stílus hamisítatlan sajátágaival. Növeli még nyelvi érdekességét az a körülmény is, hogy az angorai nyelvjárást tükrözik vissza, tehát azt a tájbeszédet, a melyen az eredeti tréfák is megszólaltak. Azokhoz az adatokhoz, a melyeket a hodsáról eddigelé tudunk, járuljanak még hozzá a következők.

Török szájhagyomány szerint Nászreddin hodsá Kir-sehir városából való és kortársait felülmuló nagy tudományokhoz jutott. Születésének éve bizonytalan, de annyi kétségtelen, hogy Timurlenk idejében élt, mert sok ügyes-bajos dolga volt ezen uralkodóval. És így valószínű, hogy a hodsá 1402 körül élt, mert Timurlenk ez időtájt fordult meg legtöbbször Anatóliában. A következő tréfás eset bizonyítja ez adat hitelességét. Azt mondják, hogy midőn 1402-ben a sánta Timurlenk Kir-sehirbe készült, a községbeliek odamentek a hodsához, hogy rábírák, hogy készüljön neki a nagy fejedelem fogadásához. A hodsá elvállalja a dolgot, és egy óriási nagy turbánt eszarván a fejére, meztelen állapotban kimegy a község területéről és leül valahol az úton, a merről Timurlenknek jönnie kellett. A fejedelem meglátván így az embert, kérdi a környezetétől, hogy miféle ember ez. Elmondják neki, hogy mily tréfásak és édesen ömlök a hodsá szavai. Erre leszáll az uralkodó a lováról, odamegy a hodsához, és kérdi, hogy mi járatbéli ember. Én az isten vagyok — mondja a hodsá — azért jöttem ide, hogy valamit teremtsék. Erre az uralkodó előszólít a táborából egy apró szemű gyereket és kéri a hodsát, hogy nagyobbítsa meg a szemeit. Azt felelte erre a hodsá, hogy mivel ő a föld istene, a köldökön felülről nem csinálhat semmit, de ha kívánja, a köldökön alóli nyílásokat megnagyobbíthatja. Megtetszett az uralkodónak a kitérő felelet, és midőn a városba hatolt, a hodsá kedvéért kímélettel bánt vele.

A nyelvi mutatóanyagokban olyanokat is közöltem, melyekben Timurlenk személyével van a hodsá összeköttetésbe hozva.

3.

I. Vaktün birisinde bir erilen bir arvat varıdı, onuñ eri gajet-tembel idi ve arvadın-da bir ojnası vardı. Bir gün bu karı fikir eder, bu kisiji kapudan esije ölkarsın, ojnasınan kefe baksın. Bir gün dejer-ki: kisi get bir öölmek al getir, kisi geder öölmeji alir getirir eve. Arvat bakar-ki bu tez getti geldi, dijer-ki: a kisi munuñ duzunı haber aldın. Jok almadım dejer, dejer get duzunı haber al, geder öölmekzi je haber alır, öölmekzi dejer-ki bir avıs jarım avıs deje deje jolda gelirdi evine. Bakar jolda bir hermen savururlar, hermenziler jıyısır, bu kisiji döjerler. Kisi bu neze söz-dü bir avıs jarım avıs dejinen Allah bereket virsin. Bu ordan geđer bakar bir ženaze götürürler, ehali munu bir temiz döjerler. Neze Allah bereket versin, ordan geđer bakar bir gelin aparırlar, bu geliniñ žimaeti tikrar munu bir temiz döjerler, Allah rahmet ejlesin ne demek Allah mubarek ejlesin. Velhasil bu köteji jedikten sonra jolda bir palöikliya tesadıf eder, ordan geđerken sözü unudur baslar palöıç aramağa. O bu gelin-ki ne aktarırsın, dejer-ki bir söz itirmişem, dejerler-ki söz palöıç düser-mi heç. Ordan geđer arvadın gorkusundan eve gelenmez, geder bir saraja, dağın etejinde dejenejini gojar başınıñ altına jatar. Az jatar öoç jatar, birde eibinner baslar buña ezijet etmeje, joçudan galzar eibinneriñ toplandıçı jerde bir dejenek vurar, götürür eibinneriñ öldüklerini sajar girç eded olur dejeneciñ başına jazar, babaji nazar bir dejenekte girçin azar, jine jatır. Mejerse o hevalide bir dev mağrası vardı. Ordan geçirdiler bağıtlar bir insan jatır, devleriñ büjüjü der: geliñ bu adamı götüreç mağrada kebab edeç, öoçtan adam eti jemedük. Bunun janına geldiler bağıtlar bir dejeneci var başınıñ altında jazıp: babaji nazar, bir dejenekte girçini ezer. Bu devler-de girç nefer imiş, gorzarlar derler: jazsı oldu, bunu ojadaç aparay, özüümüzi serder edeç, bizim düşmenimizi öldürür. Munu ojadırlar, bu joçudan galzar bakar-ki girç dene dev, başınıñ üstünde sev çekmişler durmuşlar. Bu gorçusundan hiç dinmez, devler munuñ ajağlarını öperler derler: bizi bağısla bizim büjüjümüz joç, isteriç sizi özüümüze büjük edeç, bizim bir düşmenimiz var onu öldüresen. Bu öz

özüne dejer-ki: jaşlı oldı, men giderem otururam, munlar mene gulluğ ederler. Ordan galğar dođrı devlerin mağrasına gelirler, eviñ joğarı tarafında bir taşt gojarlar, muni oturdurlar o taştın üstünde. Geženiñ bir vakti bu devlerin biri bir berk usurur, bu usuruğtan nezer eviñ tavaniña çıar. Devler derler ne aştarırsan orda, dejer-ki benim büyük babamıñ burada bir giliği var idi, ona aştarıram. Devler munun goryusundan evi mağrađı gojarlar kaçarlar, bu-da sabahdan durur, evde ne gadar gizil pul eşja vardı jüçledir bir ata dođru öz evine gelir bağar-ki arvadı bir ojnaşınan beraber jatmış, dejenejinen ikisin-de başını ezer, sonra-da ev eşini satar çıar başka bir kette, bir arvad alır, başlar živžilik edüp allaha sükr etmeje.

*

II. Günneriñ bir gününde bir arvadınan bir er varıdı. Bu arvadıñ ojnaşı varıdı. Bu kişi arvadıñ ojnaşınan ojnadıđını bir gün görür, evden çıar bir desmal öörek başlar ve birde dejeneji alıp çariğların giyer açađına, başlar jol getmeje. Az geder ööç geder, bir tarlada bağar-ki bir gara garka öolağ olmuş uçamır (uçamaz), garkađı dutar gojar gojnuna. Gelir bir kette akşam olur, jer tapanmaz (bulamaz) jatmağa, gelir bir samanlıkta, samannarıñ üstünde başlar jatmağa. Geženiñ bir vakti bakar-ki bir gizinan bir oylan bir palaz (sežade) saldılar samanıñ bir gjuşesinde, birde bir çırağ (mum) kojduklar, başladılar mehebbet etmeje. Giz oylana dedi-ki: sen bilürsen, men seni ne važit sevdim, oylan dedi jok bilmürem, dedi Memmediñ hena gežesi, sen ona sađdıñ olmaştın, o gežeden men seni sevdim, oylan-da dijer-ki: sen bilürsen men seni ne važit sevdim, giz dejer-ki joğ bilmürem, dejer-ki o važit-ki Nergize toj edirdiler (düjün), sen-de gizlarla ojnardın, o günnen men seni sevmisem. Bular bu sözde eken birde bu kişi garganıñ baçađınan tutar sızar, garga bağırtır, bular derler ki aman burda žin var, durup gačan-da çırağ-da geđer. Bu ordan çıar, çırađın jandırır oturur palazın üstünde, bakar-ki bir tabak pilao gojmuşlar, bir desmal jemiş gojmuşlar, buları temiz jer, birde gizinan oylan dejerler-ki: adam žin sejtan harda idi, guş-muş oraja dolmuş, olarıñ sesi idi, gedek-te keřimize bağar. Gelirler pažadınan bağarlar, bir kişi oturmuş, pilafı jemişi temiz jemiş. Bular goryudan tıkrar gaçarlar. Bu durar ordan palazı-da götürür, ketten çıar, bir şehre

(378)

gelir bağar-ki bir büyük gapı açıl durur, gelir gapıja, sesler-ki: ej ev sábi Allah rizası için mene bu geže burda bir jer veriñ. Ev-sábi-da bunu çarırtır ičeriye, eviñ bir gjuşesinde bir jer gösterir oturur. Mejerse bu hanımınan bir ojnaşı varmış ayşam jemekleriñ oñ jaşısını bir tarafda gizleder, akşam olur, bu arvadın eri gelir oturlar beraberlikte jemek jemeje. Birde bağar-ki o günüz pişirdi jemeklerin hiç birini getirmede, pilao pişirmisti, helva pişirmisti, bularıñ gabađına bir parça kavurma sorbası gođı, bu-da bir iki tike (parça) jedikten sonra gojnunda-ki garganı sıžıstırı, garga bir gerre garrıldar, ev sábi dejer-ki ne dir o, dejer-ki ađam bu guş bir zat dir, amma size demeli deđil, bu ööç üz vurur, bu guş dejer-ki hanım pilao pişirdi, onnan getirmede, ve geğamağ (jumurta tatlısı) japtı, onnan getirmede, sütlü öörekler pişirdi, oları bize vermedi, bu avrat-da goryusunnan durar, herne-ki vardı getirir bularıñ gabađına gojar, jedikten sonra jatarlar. Geženiñ bir vakti bağar-ki javaşže gapı açıldı, bu arvadıñ ojnaşı geldi, arvadı çarırdı, usulže gapıdan eşije çıkarttı. Bular bir parça mahabet ettiler, bir kerre bu kişi guşı bağırttı, ev sábi dedi-ki gonağ gardaş, gene guş ne dijer, dedi-ki ah utanirem, en nihajet dedi-ki hanım birisinin obürü otayta jatiplar dejer. Bu kişi durar çırađı jandırır, geder arvadıñın gardaşlarını anasını getirir, ojnaşınan beraber bir jerde tutarlar. Tutruğtan sonra bu kişiye hükümete verirler, arvadı-da anasına gardasına teslim eder, bu kjettinen, (konak) ev sábi eviñ eşjasını herne varsa satar. Ordan gedüp kjettini satarlar, gedip bir arđı vilajette ikisi beraberlikte bir mamuslu bir ervad alırlar, başlarlar gečinüp allaha sükr etmeje.

(Karamáni nyelvjárás).

E két népmesét, jobban mondva elbeszélést egy karamáni meddáhtól vagyis népmulattatól hallottam és jegyeztem fel. Szokásos dolog, hogy Ramazán alkalmával megjelenik a *meddáh* egy kávéházban és tréfás tartalmú történetekkel mulattatja hallgatóit. E két elbeszélés egész népmesei hangon van elmondva, és olyannak igyekeztem fel is jegyezni. A népmesétől pusztán a tárgyra nézve különbözik. Ilyen meddah-elbeszélések tudtommal nincsenek még feljegyezve, s ezeket is inkább csak mutatónak közlöm, hogy a karamáni dialectusnak egy kis képét mutassam be.

4.

Köjlü bir ojun.

Öküz Memiş, bir köjlü.

Jarım aya, usak.

Deli Balta, usak.

Servet efendi, Memişin oğlu ve mektebli
bir deli-kañlı.

Birinçi mejlis.

Öküz Memiş (gendi gendine): İnsan bişeje bikerre gendini all-
stirdi-mi, o nesneden bi-daha vaz geçemez. Hanja bizim o eski
günnerde-ki gördüğümüz keşer, hep gönümüz sen-dü, bütün
günnerimiz gezmek-di, dağlar başi bize baç-di, kime bi-söz söy-
lejçek olsax saatinde dujar-di. Şindi gendi çoşuylarımız söjle
dursuñ, uşaylarimize bile sözüimiz geçmijor, jaşajı gör jaşajı,
sejr ejle tamaşajı, . . . kurd koşajınže göppekeriñ sojarısı olor . . .
Başınız bu benim saşyēnlēēma, buçadar islerimi brakıp-ta gendi
gendime masal oçomaç ile gönömi boş jere geçirijorum. Gel
ulan Deli Balta.

Jarım aya (İceriden): Deli Balta borada joç, ben boradajım.

Ö. Memiş (sejiržilere): Eşidijorsoñoz-a, bu-da benim bir uşayım
olaşay, adijle çayırmadıyım için gelmijor. Gel Jarım-ā!

Jarım (koşarak): Geldim, geldim, šte geldim.

Ö. Memiş: Sen nerde gevizorsoñ, ben saña biñ gerre gapıdan tısarı
çıymajayşınız demedim-mi? (Sejiržilere): Kim diñer bu uşay-
lara? Bişej bujarduñ-mu tutmazlar, kovarsıñ getmezler, düvežek
olonža-da hele bi-orða soñrasıñ saña gösteririz deller. Ben-de
saştım galdım.

Jarım: Evet biz-de heç tısarı çıymijoroz ā.

Ö. Memiş: Çıymijorsoñoz-da Deli Balta hangi žehenneme getmiş?

Jarım: Heç bi-jere getmedi, aşay kılarda jatijō.

Ö. Memiş: (Kızarak ayaça kalkar): Ne dediñ, ne dediñ?

Jarım: Kılarda jatijō dedim.

Ö. Memiş: (Sejiržilere): Sizler-de işittiñiz-ā, ašşayē kılarda jatijō-
muş. Şimdi borada joç-tor dijōdo, şimdi-de kılarda jatijō dejō.
(Jarıma): Niçün baña jalañ söjljōsoñ? Heç ben öjle jalannarı
judarmıjın; benim başım siziñ başıñız gibi galın-mı sañijōsoñoz?

Jarım: Ben saña jalañ söjlemedim, suçadar va-ki Deli Balta baña
jataşayı zaman beni çayran olōsa borada joç-tō de dejı söjle-
mistı-de ben-de saña borada joç-tō dedim.

Ö. Memiş: İsde özörōñ suēññdan bñjök ā, tañrı biñ dürlü žezañlı
vēsın (žebinden bi kahat çızararak). Bizim Servet efendi şindi
mektebde-dir.

Jarım: Evet, şindi nektebde-dir.

Ö. Memiş: Boradan çapık gidersiñ bu . . .

Jarım: (çapışay goşşaray) şindi giderim.

Ö. Memiş: Gel be, nereje gidijōñ?

Jarım (gelerek): Nektebe get demediñ-mi?

Ö. Memiş: Peki get dedim ā; soñra ne söjleježēñ bayalım?

Jarım: Ha doğı, orası-da var-dı, ben heç düşünemedim.

Ö. Memiş: Heç aylı joç, gaffası galıñıñ birisi. Buçadan jıldır benim
janımnda-sıñ, duħıha aylıñı başıña alamadıñ, vah saña vah. Al bu
kahatı, al-da bizim Servet efendiye ver, saşın jolda gidēken
aēmajasıñ ha; efendiye kahatı verdijıñ vakıt çarēapık gidib para-
ları alaray buraja gelmesini dahhi söjle.

Jarım: Baş üstüne (goşşaray gider geri gelir). Az galdı unu-
daşay-tım.

Ö. Memiş: Ne o? ne içün getmediñ?

Jarım: Nereje?

Ö. Memiş: Nasıl nereje; ben saña mektebe demedim-mi?

Jarım: Evet amma, ben nektebiñ yolunu bilemijōñ.

Ö. Memiş: O nasıl söz ā budala. Servet ile barabar eñ azdan jüz
gerre olsoñ getmediñ-mi?

Jarım: Gettjidim amma şinži onotmıšım.

Ö. Memiş: İnsan bi-kerre gördüğü seji onudur-mu? Heç aylı joç
budalanıñ birisi. Öjle ise dur, saña şindi jollı öçredeyim. (Dijerek
elinde-ki kahatı alıb parēa parēa iderek.) İsde surası bizim sokak,
su-da sol jana gider jol, isde burası-da mektebiñ bñjök žaddesi;
şindi annadıñ ja.

Jarım: Evet evet annadım.

Ö. Memiş: Hajdı bayalım çapıç get; suçadan-ki bizim Deli Baltajı
ujandıraray jemeji burada jiježeyimi söjle-de sufrajlı boraja
getisin.

Jarım: Peki peki, şindi ujandırırım (der gider).

Ö. Memiş (sejiržilere): İsde bunuñ aylı eksik, kime laf añadırsēñ

deliniñ birisi. Hele Baltaji bié sormajinüz, bütün bütün divane saşxin, aẓlê gaçix; buçadar jıldır bunnarı aẓıl öğredirim söz söjlerim, añamazlar tutmazlar, ben-de saştım galdım. Daha-da gelmedi, üe gün otorsam aemisiñ joçsa susuzmisiñ demezler; çare joç, gedib biz getirmelijiz (gider).

Balta (jimek sufrasi elinde olarak gelir): Bizim aça olağaz Öküç Memisiñ-de heé derdi êekilmez-ki jimeji gja asağıda gja joçarıda jimeji sevemiş. Usağlarıñ rabatlıñ düşünmek adeti bile deñil. Allah etmesiñ elimizden gaza olarak bişej dökülse jabod girilsa vaj başınıza vaj halimize (tabakları dizerken birisi girilir). Ha Allah belasını virsiñ (dijerek elinde bulunan obir tabağı-de girar). Gördünüz-mi ettijimiz jolsizliğı? İste gendisi-de gelijö, çare galmadı.

Ö. Memiş (gelerek): Sen nerelerde gezijöñ? (tabağ giriğlarını görüb): Vaj bunnar ne, bunnarı kim girdi?

Balta: E

Ö. Memiş: Söjle baçalım, söjle dijon saña bunnarı kim girdi (sejirzilere): Bu usağlar beni öldırağazlar deli ideğekler (Jarim aça goşaraz gelir).

Ö. Memiş: Mektebe gittiñ-mi?

Jarim: Evet gittim ja.

Ö. Memiş: Serveti gördün-mi?

Jarim: Heé adam nektebe gadar gider-de Servet efendiji görmeden geri gelir-mi?

Ö. Memiş: Eh ne dediñ baçalım, kabatı verdiñ ja.

Jarim: Evet çapix get pàraları getir dedim, anğaz kabatı

Ö. Memiş: Kabatı ne japtıñ?

Jarim: Bilmem siz efendimiz kabatı ben guluñuza virmediñiz sanırım.

Ö. Memiş: Eh bi-de kabatı inkjar edijöñ, öjle-mi? almadım dejoj ha? Annadım, siz beni batırağazsınız, biriñiz evde çanağ çölmek braçmajub girijö, sen-de para senedini alub-da inkjar edijöñ. Duruñuz, ben size şindi gösteririm (etrafı goşaraz). Bir asker, amanıñ bir zaptije joç-mu, alıñız bunnarı, hapishaneje gütürüñüz, zenğire uruñuz . . .

Jarim. Delî (iki birden): Aman efem siz biliü, ayağlarıñızın altını öpelim, etme bize gıjma, bağısla efendim (dijerek Memisiñ ayağlarına sarılırlar, Servet efendi dahi bu sırada gelir).

Servet: Ne dir bu utanmazlığınız, söjle bir tarafa duruñuz, sen-de bir tarafa, bu gougañızın aslı ne dir söjlejiniz.

Jarim: Efem babañ bizi zaptijeje vemek istijö-da.

Balta: Biz-de ayağlarını öperek suçlarımızın başlanmasını reça edijöduk.

Ö. Memiş: Evladım (Jarim göstererek), iste bu senet kabatını inkjar edijör, (Baltaji göstererek) bu-da evde çanağ çölmek gomajib girijör, şindi-de tabağları girmiş.

Servet (jerde-ki kabat parçalarını toplajaraz): Ja bu kabatlar ne olağaz, ñ iste senet parçalanmış, bu senedi kim parçaladı, söjlejiniz deçorum.

Jarim (Memisi göstererek): Evet bu parçaladı, elimden kaptı idi, şindi aẓlıma geldi.

Ö. Memiş: (düşünerek): Haj benim bu aẓlım jeriñ dibiñe geesiñ. (Servete): Oğlum bu usağlar beni delirdeğekler; joç olsonnar, heé aẓılları joç, biñ gerre aẓıllı oloñoz dijom, dujmijölar, işitmijölar.

Servet: Sanki sizin aklınız döru-dur. (Sejirzilere): Gördünüz a, üzerine toz bile kondurmak istemijör, sanki kendisi akıllı fikirli bir adam imiş. İste bilgisizlik belasının birisi-de bu dir. Bilgisizlik insane görünmedik belaları tebellüs eder, bilgisizlik sabablarını ilerilemekten, mutlu olmaktan, alıs verisini bilmekten geri kor, herne denli büyük olursa olsun, bir birleriyle söz bir ederek jırlesmiş, bir koçum bilgisiz olurlarsa bilgisizliğin mejsesi olan hujsuzlukla çarçapık dirliklerini jetirirler. Bu sözlerimin doğru olduğünü ispat için ste bunnar (el ile göstererek) pek ala ispat ola bilirlar. Vatanın evladını öğretmek ve jola getirmek ve huğlarını etmek için hükümetimizin büyük-büyük jardımları anğak kendi doğru çoğuklarını gide gide bilgisizlik belasından kurtararak ejilik içinde jaşatmak için dir. Avropalılar vatan insanın anası-dir deçorlarsa, biz-de hükümet insanların bir sefkatli babası dir sözünü ilave ederek hükümetimize en merhametli bir baba deje bakarız. Çünkü bizim şimdi-ki halimizi kolajlaştırmağa hükümetimiz borçlu imiş, zira okumak jazmak ilmi-ki her şeyden üstün-dür.

Ö. Memiş: Bak-sana, sen hakirdiji ne vakit bitireğeksin, bizim şu kongamızı ne vakit aralajağaksın?

Balta: Bizim ajbası-da geldi, aẓlığımızı ne vakit vereğeksin?

Jarım: Arkudaş, aj-başı geldi-mi? (gendi gendine): Haj azzimîn burdaçı çatlasın, ben biç oralarda deşilim. (Servete) Bej efendi hazretleri, beñdeniz-de ajlız isterim.

Servet: Öjle ise geliniz-de isterimizi içerde görelim. (Sejirşilere): Bu mektebden çizmaşa iki jilim galdı, ah şu iki jil alıp-da sehadet namemi alarak bir kerre çikşajdım dünjada hiç bir seje merakım kalmazdı (hepisi giderler perde kapanır).

(Kóniai nyelvjárás).

Egy falusi játék^a a czime ennek a kis szinpadı jelenetnek, melyet Kónia vidékén hallottam néhány műkedvelő török ifjútól. Tudtommal ez az első és egyetlen kísérlete annak a törekvésnek, hogy török iskolákban szindarabok kerüljenek előadásra. Érdemesnek tartottam e török iskolai dráma közlését, annál is inkább, mert a játszó ifjak saját vidékük nyelvjárásán, a kóniai beszélnék, és feljegyzésében, melynél Juszuif Számih barátom segédkezett, igyekeztem is e dialectikus sajátosságokat megőrizni. E kis szindarabnak az lett volna a célja, hogy meggyőzzék a népet a tanulás szükségességéről, és hogy kimutassák azt az ellentétet, mely egy tanult embert a tanulatlantól megkülönböztet. Az előbbi Servet efendi, egy parasztnak iskolába járó fia képviseli, a tanulatlanoknak tipikus alakja pedig Memis és két szolgálja. Az egész egy rövid kis jelenet, mely valódi népies nyelven van előadva, és népies humorral fűszerezve. Még 1885 augusztus havában jegyeztem fel.

5.

I. A kız benden ak göjsünü örtersin,
tenhalarda ak gerdanın açarsın,
a kız benden ne kemlik gördün kaçarsın.
Aman dilber insaf ejle gel bana.

Behej aça-mi-sin bej-mi-sin dilber,
behej melek-mi-sin nur-mi-sin dilber,
doğru söjle a kız benim olurmusan.
Aman dilber insaf ejle gel bana.

Koroşlu-dar bu jerlerin arslanı,
kız ben seni şeker ile beslerim,

(484)

senden bir pehlivan oşlu isterim.
Aman dilber insaf ejle gel bana.
(Koroşlu).

Ana sūdün belal ejle,
gözlerinden dökme abi,
nail oldum ben bu derde,
asla derdin yok hesabı.

Ne babam derdime aşlar,
bu hasret şijerim daşlar,
ben giderim anam aşlar,
imdad ejle hakk şenabi.

Kamer-taja vurdum üzengı,
bülbul öter seher vaktı,
babam boş kojmasın tabtı,
jıkilir taşı mihrabı.

Kamer-tajı saldım jola,
üçler kırklar jediler bile,
imdad ejle Şah İsmaila,
olajım hak-i turabı.

(Şah-İsmail).

III.

Deniz kenarında balık tutarlar,
göründü gözüme keman kaşların,
denizi karajı kapladı sefkin,
benzijor üç günlük aja kaşların.

Güzelliğin dünjaja verdi sefki,
jaz gelinçe artar bülbulün zefki,
jaktı beni şemalın bu sefki,
aklımı uçrattı zaje kaşların.

Kaşların bazırğadı gözlerin hoşja,
bakışın gülüstan benlerin jüşe,
sevindir Garibi bari bir geşe,
salmasın düskünü jaja kaşların.

(Asik Garib).

(485)

IV. Geldim dost bağına ejledim nazar,
gördüm jarin bahçesinde gül peri,
ak gerdana tana-tane dizilmiş,
aklımı başımdan aldı hal jeri.

Geçe gündüz çağırırım ja želil,
kadir-mevlan üstümüzde hem delil,
gergefını örtmüş ijnesi melul,
belli jarin gergefindé el jeri.

Arzu-halim jazdim ben aslı dosta,
Onun ičün gönül oldu şikeste,
jastığı kan aklar jorgani jasta,
döşek ževab eder bende bel jeri.

Keremini atmış elleri tutmuş,
derdini toplajup derdime katmış,
ela gözden çağlamış ravan etmiş,
ište dostun otağında sel jeri.

(Asik Kerem).

Ez anatóliai dalok egyes töredékei azoknak a nagyobbszabású dalciklusoknak, melyek prózai részletekkel kiegészítve, népregények illetve népkönyvek alakjában ismeretesek. Anatóliának meglehetősen nagy ez a népkönyv-irodalma. A legkiválóbbjaiból válogattam ezúttal össze néhány verset, inkább azért, hogy ebből az irodalmi formából is bemutassak egy-két szemelvényt. E ritmusos és rimes versek egészen a népdalok alapján állanak, és csak abban különböznek a *türkütől*, hogy a költemény utolsó strófájába mindig bele van szöve a népkönyv főhősének a neve. Hyen hősei a mi költeményeinknek a lantos *Ismail*, *Garib* és *Kerem*. Mert e népkönyvek hősei egyúttal híres lantosok is, a kik nemesak kardjaik erejével, de bájosan zengő lantjukkal is kiválnak. Nemzeti hősei ők a kisázsiai török népfajnak, és azok a költemények, melyek az ő nevükhöz fűződnek, ép oly tiszta népi terméknek tekinthetők, mint akár a népdalok. Ezekből akartunk néhányat bemutatni.

6.

I. Rodosli Kāriman bejin destani.

1. Okujan destanim ālasin bana
benim geldi başıma çok felaket
felekler ālasin inlesin bana
çektijim zijade ževr-i ezijet.
2. Gamdan kurtulmadı bir zaman basım
günden güne arttı gitti kederim
daha hiç dünjadan jokken çaberim
kalbimde tutuştı nar-i mohabbet.
3. Sevda dedikleri böyük elem dir
ceken bilir bunu elbet alem dir
miçnet gider žefa çünkü her dem dir
bu miçnetten jok-tur asla selamet.
4. Göjnül derjaji-aska düsmüş idi
žijer mohabbet atesle pişmişti
sevda dalgaları çünkü žoşmustı
çok derde urattı beni nihajet.
5. Gönlüm düstü bir gözleri elaje
başımı urattım ejva sevdaje
başladım giçelerim huj u haje
çekilir sej-mi-dir böjle sefalet.
6. Boju gül āažō ağı ži gonže
hajran kalir-idim ani görünže
kendisi pek güzel bedeni inže
aleme velyele saldı ol afet.
7. Dişleri inži gibi durup dizilmiş
gözü maçmur maçmur olmış süzülmiş
jüzünde benleri var-dir saçılmış
ana maçsus idi hüsn-ü melahut.
8. Sözü dinlemekle asla bakılmaz
fakat dikkatliže asla bakılmaz
kimse ne haddine ana takılmaz
ol sahat durdı pür gazap hiddet.
9. Bense geçeleri ejledim efgan
gönlüm rahettejdi žijerim pürjan

- alardım sizlardım heran u zeman
 çekerdim elinden pek çok sefalet.
10. Günden güne ijne iplik oldum â
 bana neler gösterdi baxtı-sija
 ağırdı her kimse halimî herkja
 mayzun olup gezer idim nihajet.
11. Bir güzel idi ol adı-de zemil
 ne güzel jaratmıştı rabb-ü zelil
 mohabbetim safi idi ana bil
 gillügiş jok idi kalbimde gajet.
12. Bir gün dedim ayyalımı acajım
 önünde kanlı göz jaşı sacajım
 jahod vatanımdan artık kacajım
 çekmeden ise bu kadar sefalet.
13. Bir gün rast getirüp dedim-ki ona
 ej gözleri maymur raym ejle bana
 bir zıjanım jok-tur bir zerre sana
 anşak gözden düşürme et merhamet.
14. Dedi çekil ordan gelme janima
 girersin soradan çünkü kanima
 susamış pek çok-tur benim janima
 aşı bana kârıman et merhamet.
15. Dedim aşkin ile dajım kirjan-ım
 mohabbet ateşle her dem suzan-ım
 sen korkma düşmenden benim kurbanım
 çekirim senin için çok ezijet.
16. Mejerse birisi bizleri görmüş
 mejerse bizlere hoşandı kojmış
 ikimizin arkastnı kovarmış
 bak ne işler yapti bize akıbet.
7. Mâmur geldi bana dedi gezelim
 bir azaşık bade filan süzelim
 bizle bir kaç kişi var-dir görelim
 azaşık edelim bari sefalet.
18. Kalktik beraberşe geldik kaveje
 Numan oturmıştı zemilim ile
 dedi Numan hajdı kaçalım bile
 beni güzendirdin birader gajet.

19. Bu söz âir geldi piçâim çektim
 urdu Numan beni kendimden geçtim
 ezel şerbetini ol sahat içtim
 kalmadı kolumda zerreşe takat.
20. Ordan karakola gittik beraber
 lakın jokti kendimden ben-de çaber
 dünjadan aşrete ejledim sefer
 mekamım olsajdı nolurdi žennet.
21. žaminin içinde jijkandı vüžud.
 žemilden ajıldım lakın ben žesud
 günahım af ede Hazreti Mabud
 ol zaman bulurum çünkü suhnet.
22. Kodular kefene su genë jaşında
 ne fena jazı var imiş başında
 souk su jok iken her kes eşimde
 kara topraklara girdim akıbet.
23. Bin iki jüz doksan dokuzda žana
 bu destanı Fitnat ejledi imla
 aşınr bu hale her zaman hajfa
 devran elinden var-dir â sikajet.

II. Filibin destani.

1. Dinlejin halimî baştan iptida
 sarmıştı gönlümü atesi-sevda
 almış idi aklımı baştan anma
 duman bürümüş-tü heman dört jani.
2. Günden güne artmakta başta sevda
 žostu derja gibi bu aşk-u hava
 bu derdim kimseje demedim asla
 çekerdim geže gündüz aşk jamanı.
3. Görmezsem jarımı etmezdim elbet
 aklımdan çekmazdı o çeşmi-afet
 isterim bir تنها bulup selamet
 söylesem žanima derdi nihanı.
4. Kendi mejhaneži Filip dir adı
 kürkçiler başının o-dir želladi
 tahuk pazarına jolum uradi
 zından ettim başıma bu žihani.

5. Sahat bir janımda kimseler joktu
janımda kardaştan kimseler joktu
hepsi sauştılar žümlesi korktu
görmek isterdim o jarım jüzünü.
6. Mejhane kapusına ben tajandım
Filip aç kapuı ben sana jandım
artık žanımdan-da bıktım osandım
sana terk edejim bu tatlı žanı.
7. Sahat bir buçuktan ikije vardı
ačmadı kapuı derd beni sarđı
üflejüp kandlı isik karardı
čeküp sol janımdan soktum kamajı.
8. Oldu dünja ol dem gözüme zindan
tuna suju gibi aktı gitti kan
kasablar önünde misali-kurban
baş kojup esije jaktım her žanı.
9. Gözlerimden benim aktı kanlı jas
oku sözlerimi hem ayla hem saş
beni kıldırdılar ā javaş javaş
babi-zaptijeje kıldık ravanı.
10. Geliriz en sonu elbet bir jere
davalar'mız kalsın artık mayşere
mevla bu jazıı jazmasın sere
kurulur ol zaman hakkım divanı.
11. Hekim başı bakıp jokladı beni
dedi jazık dejlmi urdun kendini
kana bojamışsin čožuk kendini
ažısınlar buna her dem akranı.
12. Sabā žanı içinde jıkadılar
bunun babası nerde dir dediler
Bejler-bejinde hepsi aradılar
babamın göklere eikti fığanı.
13. Ata goldı dedı jüzün görejim
gül jüzüne bir az jüzüm sürejim
ben-de bari bu žanıma kijajım
bajıldı ol sahat gitti dermanı.
14. Açıldı jüzümüz āladı ol dem
tuttu benim içün çok jas-ü metem

- istemem dünjái artık istemem
nejlejim sen čünki böyle zindanı.
15. Oradan beni mezere kojduklar
arkamda-ki esbabımı sojdular
anam babam saclarını joldular
her ikisininde gitti amanı.
 16. Henüz jirmi jedi jaşına erdim
en sonunda kendi kanıma girdim
j'itlikta ise alemde bir dem
kolumu bükmenin joktu imkjanı.
 17. Hakk safalar versin žümle jarane
bojansın düşmanım hep kızıl kane
atesler içinde her sahat jana
görmesin bir rahat asla ol žanı.
 18. Allā anam babama sevab versin
destanım okujan bir raymet desin
düşmenler bir birin etini jesin
žefajile gečsin vakti zamanı.
 19. Derdim çok uzun-dur bitmez begajet
söjlesem-de buna jok-tur nihajet
susmaktan başka bunā olmaz selamet
isterim sikilmasin kimsenin žanı.
 20. Sene bin iki jüz doksan dokuzda
bu destanı ver al jirmi paraja
bak ne güzellik var Fitnet bu sözde
sikmamak lazım-dir her bir insanı.

III. Tilki ile horozun destanı.

1. Bir horoz var idi güzeldi gajet
bir a'az dibinde tuttu ikamet
durmaz öter idi her dem ü sahat
var idi janında bir çok tabukan.
2. Tabukları toplar başına her gün
anlarla ejlenir olurdu memnun
mayzun durmaz idi bir nefes olsun
sanki kendinin idi žümle mejdan.

3. Sabālarī kalkip türkū sōjlerdi
ne bulsa çekinmez bir temiz jerdi
bir žanim var dūnjada nedem derdi
en sonu her zaman mesrur u sadan.
4. Bir sabā kalkarak bir zaman öttü
ansizin horozl bir tilki tuttu
sandı'ı o tilki bir budın juttu
zavallı horozž'i'az oldu zıjan.
5. Horoz-dır-ki aman tilki kardaşım
razm ejle gözümnden akmakta jaşım
ejvā nekadarda talesiz başım
derdime lutf edüp gel ejle derman.
6. Tilki der-ki aē-im karmım tam takir
vüžudım titrejor bak sakir sakir
birakmam ben seni gözleri çakir
elimden brakmazam şüpesiz bir an.
7. Horoz der-ki göster ne dir kabahat
benden başka jok-mu sana bir kismet
beni af etmeli razm edüp elbet
kıl inajet žijerim etme pürjan.
8. Tilki der-ki jalvarma bejhude ters
müezzin dejsin-de ja ne dir bu ses
adam olmadın halde başında fes
seni öldürmemek olur hezejan.
9. Horoz der-ki žanim kabahat-mı bu
bir žan alınır-mı suçun var dejü
var kismetin ara gez kapu kapu
ne istersin benden behej žan alan.
10. Tilki der-ki kabahatin bu-mı-dır
jā aja'ında-ki mamuzlar ne dir
çok lakırdı istemem sözü bitir
ažliktan olmış-tır halim peruşan.
11. Horoz der-ki sana ederim riža
bari elin kaldırıp ejle dua
her jemek başında lazım dir bu hā
dua etmejenler olur pesiman.
12. Tilki horozın bu sözüne kandı
hileži horoza tilki aldandı

- dōru sōjler bana bu sözü sandı
fakat sōrasında ejledi izan.
13. Tilki dua ieün elini astı
horoz-da a'ažin üstüne uštu
tilki bakti horoz elinden kašti
žijerin dālažip ejledi sözān.
 14. Tilki dedi nieün çektin jokari
in aša'ı konusalım gel berü
arkadaşlık bu-mı-dır olur-mu-bu
sana göremedim bu işi sajan.
 15. Horoz der-ki luft et jokari sen gel
ejer gelmez isen olma git engel
karnin ejer aē-se birez je döngel
ženabi-hakk sana ejlesin derman.
 16. Tilki a'zi acik kaldı orada
horoz kortulmuş oldu sanki orda
zavallı tilkide jok-tu para-da
hep gitti elinden servet u saman.
 17. Tilki-de oradan gežmeje gitti
zavallı tilkiji bir köpek tuttu
tilkinin o sahat hep işi bitti
tilki jalvardi-ki gel ejle iysan.
 18. Tilki der-ki beni arkadaş bırak
merhamet ejle-de gel ejle çirak
bir jere gitmezem ejleme merak
jazik dejil-mi olajım ben bižan.
 19. Köpek der-ki nieün buraja geldin
kōjde pek çok komşu kapusı deldin
hatsiz tahukların kanına girdin
žümlesin b'azına geçirdin dendan.
 20. Tilki kurtulma'a dūsündü jattı
sōra ölmüs gibi jerlere jattı
šte öldüm deje köpeji aldattı
köpek birakinža oldu kerizan.
 21. Köpek ile tilki koşarlar iken
horozın janından gešti ikisi birden
horoz tilkije dedi dur dā erken
konusalım azžik luft ejle bir an.

22. Tilki dedi buldum vakt u zamani
tilkinin čikažak šüpesiz žani
akažak jerlere kíp-kizil kani
čaresiz kalarak olmis-tır hajran.
23. Murad nasihat dir ejer dinlersen
fenalik otme-ki elbet čekersin
dünjada n'ekersin ani bičersin
janına birakmaz hazret ü mennan.
24. Dünjada her kese ejlik etmeli
güzel isim brakıp öjle gitmeli
ne güzel adam dir šu dedirtmeli
böjle olur joysa her adam insan.
25. Sene bin iki jüz doksan dokuzda
söjledim ej Fitnat bir destan sende
okujup gülsünler her söz her kande
görmemis kimseler böjle bir destan.

Végezetül néhány kisázsiai *desztánt* mutatok be, mint szintén egyik kedvelt fajtát a török népköltészetnek. A desztán négysoros versekbe szedett elbeszélés, melynek tárgya egy hírességre vagy hirhedtségre jutott esemény, nem ritkán alak. Szokásban volt, hogy minden feltünőbb eseményt, mely a köznép figyelmét erősen leköötötte, rimes versekbe foglaltak, és olyformán énekelték, mint ahogy a nép közt támadt dalokat éneklik. De nemesak a melódiában, de formában és kifejezésben is követték a népi termékeket e desztán költők, kik rendszerint az *ásikokból* vagyis a népdalnokokból váltak ki. Csak abban tértek el e desztánokban, hogy több arab és perzsa kifejezést használtak benne, hogy versozetük értékét ezzel is emeljék a nép előtt. Kedvelt tárgyai e desztánoknak a szerelmi gyilkosságok. Ezek ejtették bajba a mi desztánaink hőseit is, kik maguk beszélnek el szerenesetlen szerelmük történetét, szomorú halálukat és intő példakul mutatkoznak be a sorsukon kesergő közönségnek. Mint egyik érdekes példáját a népköltészet hatása alatt fejlődő népirodalmi termékeknek, e desztánok bemutatásával fejezzük be szemelvényeinket.

DICSÉNEK

JACOBUS ANTONIUS MARCELLUSRA.

IRTA

JANUS PANNONIUS.

MAGYARRA FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

HEGEDÜS ISTVÁN

L. TAG.

(SZÉKFOGLALÓ.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1897.

